

Лимей-Ару база айдок

јепсенип алган,

Удра базып келди,
Јагга-чукка барара белен болды.

Очы-Караач айдып турды:
«Олтөн јерге сөбгим калтан,
Јүртен јерге јажым калтан.
Кан-Саралдайла мен барып

јаглаштам — дийт, —

Эки Көкүл таайымбыла.

Сен тогус кулаш јес тумчукту
Јер-энези Шимилтей саары бара бер,
Тынну тебир огын

аан колында,

Ол огын, кайт, кайт јөрүп,

оорлап ал» — дийт.

Лимей-Аруны Шимилтей саары
ийип турды.

Бойы

Эки таайыны коолодып* алып,

Кан-Саралдай черигле

Јаглажара барып ийди.

Сааскан учпас сары чөлгө

једип келдилер.

Кан-Саралдай черигле

анда кел калтыр.

Очы-Караач эки таайызыны:

«Эки јанча тоорартын

јаглажып киреер — дийт,

Чичкезинче мен кирейин» — дийт.

Јагга-чукка калып бардылар.

Лимей-Ару Очы-Караач

сөзбиле

Шимилтей саары капшай барбийн,

Ак тайганын сыртына чык бартыр,

Очы-Караачты кийниндин

көрүп отурды.

Көрүп отурза,

Эки Көкүл таайызы

Эки јандын тоорартын кирип,

Јаглажып јөре бертир.

Очы-Караач бойы

Чикезинче калып ийтир,

Јаглажа бертир.

Алмас молот кылыжыла

* Коолодып — ээчидип.

Шеени* чилеп кезе бертир,

Чеген чилеп быжа бертир,

Одын чылап тоора бертир,

Кайра-тери чаба бертир,

Кайралы јок кезе бертир,

Ыга-шына кадыйа бертир,

Ондойы јок үзе бертир.

Ат үстине ат јыгыл јыт,

Эр үстине эр јыгыл јыт,

Азулыгнын ат јакшылар

Јал јастана јыгыла бертир,

Эргектигин эр јакшылар

Нбен јастана јыгыла бертир.

Кан-Саралдай кадар алып,

Эки түней таайызыны

Бир окко тизе адып ийтир,

Эки Көкүл ат сыртындын

«Јо-о, калак!» дејип, јыгылтыр;

Эме Очы-Караачты адара

јепсенип ийтир.

Лимей-Ару аактап ийди.

Ок-саадагыны капшай алды,

Јаазын тартып,

Адар туштын бери јанда

Кандыг даа алып-күлүк

Тоора тагнын сыртындын

Озолуп адып ийтир,

Кан-Саралдайдын как мандайына

огы тийип,

Кан-Саралдай кайра ажып,

өлө берди.

Лимей-Ару аны көрүп,

сөбнип турды.

Бийе алып-күлүкти көрзө,

Алып-күлүк јок болды.

Андын ары Шимилтей заа

барып ийди.

Јер боомына** једип келди.

Јер боомына калыпкалакта.

Орө кем де

Ак булуттын сыртында,

Көк булуттын алтында

Јайачы кудай болуп сарнай берди:

«Э-эй, Лимей-Ару, — дийт,

Јер алтын заа баранда,

* Шеени — чейне.

** Јер боомына — јер тамыга, јер оозына.

Тыңну тебир огыбыла
 Шимилтей сени адара јат,
 Ак куйак түжүртим — дийт,
 Капшай бооны кий — дийт,
 Бо куйакты кийзен,
 Шимилтей сени көр албас» — дийт.
 Ак куйак түжүре берди.
 Жимей-Ару
 Алып кийере коруга берди,
 Шимилтей мекелеп турган деп.
 «Јайачы кудай» база ок сарнады:
 «Мен Шимилтей эбезим,
 Айткамды нерек укпайзын?
 Капшай ла капшай кий — дийт,
 Шимилтей сени адара јат,
 Укпазан, өлөрзин» — дийт.
 Жимей-Ару
 Ак куйакты кийип ийди,
 Эки ле көзи көрүнип артты.
 Аттын куйагы база түшти,
 Адын чулгап кийдирип ийди,
 Эки ле көзи көрүнип артты.
 Андын ары «јайачы» сарнады:
 «Эме Шимилтей
 Сени көрүп таап болбос — дийт.
 Эме јер боомны өтсөн,
 Карачы јер болор — дийт.
 Тогус баскыш базыл турар,
 Тогус кескиш кезил турар.
 Орточо јол болор,
 Андын өдөрзинг — дийт.
 Бир баскышка тегбе*,
 Бир кескишке тегбе,
 Огужьайын өдөрзинг — дийт.
 Андын ары
 Он јанда тогус алып турар,
 Сол јанда тогус алып турар,
 Кылыштарыны өрө көдөр салган.
 Чапса ла,
 Арт мойнынды кыйа чабар.
 Орточо јол болор,
 Айда** өдүп чыгарзын — дийт,
 Бирзине де тегбе — дийт.
 Андын ары
 Жылым кайа тозине бара келе,

* Тегбе — тийбе.

** Айда — анайда.

Адынны аа баглап саларзын — дийт,
 Жылым кайаны эмектеп чыгарзын,
 Шимилтей аан сыртында болор,
 Аактап турар — дийт.
 Бар кабала,
 Очини тудуп, кый ийгедей болорзын,
 Је аа тегбе — дийт.
 Јалбак таштын сыртында
 Карчаа јадар — дийт,
 Сыртында күлүч болор — дийт,
 Ол күлүчти алып,
 Каарчаанны аажип ий — дийт,
 Тыңну тебир огын анда болор,
 Аны алып,
 Кайда келген јолынгла
 Айда огужьайын ньан — дийт,
 Бир даа немее тегбе — дийт.
 Бо ак куйак кийген јерге
 ойто кел» — дийт.

Жимей-Ару
 «Јайачыны» уга келе,
 Адына минип алып,
 Јернин боомы заа калып ийди.
 Ол келзе,
 Айтпаза карачы јер болтыр.
 Тогус баскыш базыл јыт,
 Тогус кескиш кезил јыт,
 Орточо јол болтыр.
 Орточо јолло огужьайын өдө берди.
 Андын ары бар јатса,
 Он јанда тогус кезер,
 Сол јанда тогус кезер
 Кылыштарыны көдөр салган,
 Орточо јол болтыр,
 Ол јолло огужьайын өдүп
 јөре берди.

Андын ары бар јатса,
 Шимилтейнин табыжы угул јыт.
 Жылым кайанын сыртында
 Аактап турды:
 «Јакшы көрлөр, јакшы көрлөр,
 јакшы каптар!
 Көс булуйыпла* көргөм болгом,
 База ла көрүп, таппый калгам.
 Жылан болуп келзе, өлтөрлөр,
 Куш-курт болуп келзе, өлтөрлөр» — дийт.
 Жимей-Ару

* Көс булуйыпла — көс кырыла.

Жылым кайаа једип келди,
Адын анда баглап салды,
Бойы кайаа эмектеп чыга берди.
Шимилтейнинг кийинче базып барды,
Шимилтей көрбийн, јада калды.
Јалбак таштын сыртында
Алтын каарчаа јадып јат,
Сыртында күлүчи јатты.
Каарчаанны аажип ийди,
Тынну тебир ок анда болтыр,
Нъан карманга салып алды,
Ойто огузъайын басты.
Шимилтейни кийнинен келип,
Очин кыйа тудыйгедий

сагыжында,

Тегбий, өдө берди.
Жылым кайадын түжүп,
Адын тежип, минип алды,
Ойто нъана јөрүп ийди.
Бир јанда тогус,
Бир јанда тогус —
Он сегис кезернинг ортозынча
Өдүп чыгып ийди.
Тогус баскыш базып турган,
Тогус кескиш кезип турган —
Ортозынча јолло өдүп ийди.
Јер боомындын чыгып,
Ак куйак кийген јерине

једип келди.

Шимей-Ару — баштап алганы —
Эме мында турган болтыр.
(Јайачы болуп ол сарнаптыр.)
Јимей-Ару сөбнип:
«Коккой дезен база!
Корон дезен база!
Алдында алган катым» — дейт,
Он колдон кабара сананды,
Он кажъарына ошконоро сананды.
Бербий салды Шимей-Ару.
«Өлгөн кижини ошконбос — дейт.
Је, јакшы јөр келдин бе? — дейт.
Тынну тебир огыны
Ойто оорлап алдын ба?» — дейт.
«Јакшы јөр келдим — дейт,
Тынну тебир огымны
Ойто оорлап алдым» — дейт.
«Эме мени сайактап аттырган
Јер-Шимилтейни бойыны

Тынну тебир огыныбыла
өлтрө ат» — дейт.

Коктый јерге отурып алды,
Төбө јерге будыны тепти,
Тынну тебир огыны октоп,
Алгап јыт:
«Јер алтына барала,
Кижилерни өлтөр турар
Тогус баскыш ла тогус кескишти
Оодо адып бар — дейт.
Он сегис кезерни өлтрө ат — дейт.
Тогус кулаш јес тумчукту
Јер-Шимилтей нъаманны
Жылым кайала јаба

ат сал — дейт,

Бажы јаны төмөн болзын,
Буды јаны өрө болзын — дейт.
Јер-Шимелтейнинг јери-суунде
Тынну неме бар болзо,
Аны парчан кырып сал — дейт.
Ойто нъанып,
Карманыма келип кир» — дейт.
Алгап јадып адарда,
Огы сыграп јөре берди,
Јер-Шимилтейнинг јаткан јеринде
Парчан немени кырып салып,
Ойто нъана, карманга кирди.
Шимей-Ару сөбнип:
«Оштүү-өөним алдым — дейт,
Өкпө-јүреем сеенди — дейт,
Арыганым алдым — дейт,
Аттын тери нъанды — дейт,
Эме эзен болзын,
Јимей-Ару барганым», — дейт.
Јимей-Ару
Колындын кабара тап этти:
«Кайда бартын? — дейт,
Шимилтейни өлтөр салдым — дейт.
Эме абыр болор — дейт,
Эме нъанак» — дейт.
«Јок барбазым» — дейт.
Сарнап јыт:
«Мени сен адып салдың — дейт,
Өлгөн кижининг сүрнүзи* мен — дейт,
Узүт јолын когуп,**

одус жылга једе бердим,

* Сүрнүзи — сүнези.

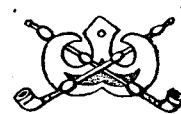
** Когуп — јолдоп, кууп.

Сарын-кожон бӱде берди:
«Алган даа катымла
Той этпеем — дийт,
Эме катап той эдер керек — дийт.
Атту-шӱӱлӱ мӱкӱлӱр — дийт,
Ыраакта ньонны
 катпыла* жыглаар — дийт,
Жагындаа** ньонны
 тилле айттырлар — дийт —
Жайы тужы ӱзӱлбес
Жай сереенни божоттом — дийт,
Ньяан такка божобос
Ойын-жыргал жазайтам — дийт,
Кӱндӱ тужы ӱзӱлбес
Кӱн сереенни божоттом — дийт,
Кӱндӱ чакка божобос
Улу ойын жазайтам» — дийт.
Тайгаа теннеп эт тоорадылар,
Талайга теннеп аракы астылар.
Эли-ньонын жыгып ийди.
Аш-курсакты жеей бердилер,
Аракы-чеген иче бердилер.
Койу чачту, чичке сынду
 кыс баллары,
Кара чырайлу эр баллары
Секирижип, ойын эде берди.
Жагы ньан улустарым
Аракы ичип, сарнажып отурдылар.
Анча-мынча тойлогондо,
Эли-ньоны айдып турды:
«Жимей-Ару кааныбыс — дийт,
Аш-курсакты жидибис,
Аракы-сууны ичтибис,
Ай кирелӱ бол бардыбыс,
Келгендин бери саады бердибис,
Эме ньанара керек — дийт,
Жакшы-абыр жаттар» — дийт,
Аттарыны болзо ээртий бердилер,
Эзеннежип алып,
 ньанып ийдилер.
Жимей-Ару ла Шимей-Ару
Ааль-журтуна артып калып,
Шын ширееге тебе бердилер,

* Катпыла — бичикле.

** Жагында — жуугындагы.

Жараш конок коно бердилер,
Элди-ньонны башкарып,
Жакшы жада бердилер.
Чолмон болуп чойула бер,
Таш болуп кадып кал!
Шӱк!

Н. ЧЕРНОЕВА

КУСКУНАК-МЕРГЕН

Јети туунунг белтиринде,
Јети суунунг жарадында
Уладай-Мөкө журтап жатты,
Алтайына бүткен мынын кузугу
Агаш будагын айра баскан,
Јерине салган мынын ажы
Анда жайрап өзүп жаткан.
Агдап-суулап базып жүрер,
Албатызын көрүп, жортып жүрер,
Кары жажы једип калган,
Калыг эди апчып* калган,
Кату сөөги божоп калган,
Азу тижги түжүп калган
Јуртап жаткан баатыр эмтир.
Анча-мынча болгон бажында
Алтайы үстүнде аң ашкырды.**
«Боозы*** не болтон?» — деп,
Айыл ичинен чыгара жүгүрди.
Көрүп турар болзо,
Алты айры мүүстү
Сыгын акшып турган эмтир,
Агашты сүзүп турган болтыр,
Алтайын чапчып турган болтыр.
Уладай-Мөкөнни көргөн бойынча
Алтайдын аны мынайда айдат:

* Апчып — агып.

** Ашкырды — кышкырды.

*** Боозы — мынызы.

«Узун-кула атка минген
Уладай-Мөкө, бери бас,
Мени једип тудуп ал.
Меге једип болбозон,
Коногын сенинг астап калар,
Олгөнниг де чын болор.
Мени једип тудуп алзан,
Эр жажына конок болор».
Уладай-Мөкө кыйгы салды:
«Адым болзо, коомойтып калган,
Акту бойым карып калгам,
Алтайдын анын једип тудар
Арга-күчим чыга берген,
Сеге канайып једетем?» — деди.
Анга каруузын онојдо айдып,
Айыл ичине кайра кирди.
Алтын чүмелү* үйгенин алып,
Ай-карагай саадагын алды,
Адын эмди ээртеп алды.
Ат үстүне чыгып минди,
Аннын кийининче жүрүп ийди.
Аң турган јерге јетсе,
Турган јери бар болтыр,
Барган јолы јок эмтир.
Алан кайкап тура калды:
«Барган мынын јолы јок,
Мыны кайдан табар?» — деди.
Ат бажын бура тартат,
Аж малын эбирип јортот.
Көдирези амыр-әнчү:
Албатызы кузук алган,
Ак малы одорында жүрген.
Оны көрүп, јанып келди.
Айлы-јуртына јанып келерде,
Јети күннинг бажында
Кара сыгын база келди,
База катап кышкырды:
«Эр болуп бүдеринде
Эликтин јолын таппай турун ба?»
Оны уккан Уладай-Мөкө
Узун-кула адына минди,
Аннын изин көстөп ийди.
Кийининен ары сүрүп барала,
Јети тайпа ажыра сүрди,
Јети талай кечире сүрүшти.
Барып жаткан бажында

* Чүмелү — чүмдү.

Агнын изи табылбай калды.
Уладай-Мөкө сананып турат:
«Карый берген мени электеп,
Алтайдын аны жүрген эмтир».
Ат бажын бура тартат,
Айылын көстөп жана берет.
База жаткан кажы ойинде
Кара сыгын једип ок келди,
Кижжи үниле кыйгырып айтты:
«Мени једип тудуп болбозон,
Јериннен артып каларын» — деди.
Карый берген Уладай-Мөкө
Оны угуп, ыйлай берди.
Эки көстинг кара јажы
Мөндүр болуп түже берди.
«Кары јажым јеткенче,
Калын эдим жукарганча,
Кату сөбгим божогончо,
Андый неме укпадым» — деп,
Ыйлап-сыктап, тышкары чыкты.
Узун-кула онын ады
Уладай-Мөкөдөн сурап укты:
«Бу неге јажып жүрүн,
Ненин учун ыйладың?» — деди.
Уладай-Мөкө мынайда айдат:
«Јаантайын јердинг аны
Оны сүрүп тутсын деп,
Менин күчимди ченежип,
Келип эмди электеп турат.
Мени сүрүп тутпазан,
Јериннен артып каларын — дийт.
Оны једип тудуп алтан
Күчим эмди јок болды.
Онын учун ачуурканып,
Ичи-бурым батпай барды» — дийт.
Узун-кула ады айтты:
«Э-э, тетей!
Анга јетпей турум деп,
Незин ыйлап жүрөң? — деди. —
Јетен кулаш армакчыны
Ат канжаазына буулап ал,
Јүс түрмелү темир камчыны
Эмди билегинге кийип ал.
Ээр кажыны јакшы тут,
Эки үзенини бектеп теп,
Эки јаныма тыгыда сок!» — деди.
Уладай-Мөкө өбөгөн
Јетен кулаш армакчыны

Ат канжаазына буулап алды.
Јүс түрмелү темир камчыны
Эмди колына кийип алды.
Ат кырына чыгып минди,
Ээр кажын тыгыда капты,
Эки јанына тыгыда сокты,
Эки үзенини бектеп тепти,
Элес адип жүрүп ийди.
Ат тепкен јеринен
Тегерик балкаш чачыла берди,
Ат калыткан јеринен
Кара балкаш чачыла берди.
Түни-түжиле сыгыннын кийининче
Сүрүжип алып жүре берди.
Тогус тайганы ажып калганын,
Тогус талайды кечип барганын
Уладай-Мөкө билбей жүрди.
Анайып турган бажында
Узун-кула ады айтты:
«Нени көрүп туруң? — деди. —
Кара сыгынды тут!» — деди.
Уладай-Мөкө көрүп турза,
Кара сыгын алдында браатты.
Јетен кулаш армакчызын чечип,
Эмди сыгынды чалмадап алды.
Алтайдын аны кижжи үниле
Эм болгожын айдып турды:
«Эмди де күчин бар эмтир,
Эмди де өлбөй жүрерин — деди.
Менин мүүзимди кезе сок.
Мүүстинг каны агып келзе,
Бу каннан бойың ич,
Борбуйыңа эмеш уруп ал.
Кату-камарга кирип жүрзөң,
Мени кычырып мынайда кыйгыр:
«Сүт-көл сугатту,
Сүмер тайга одорлу,
Алты айры мүүстү
Кара сыгын кайда? — де.
Укпас јерден угарым,
Келбес јерден келерим,
Бир болужымды јетирерим» — деди.
Уладай-Мөкө аттан түшти,
Агнын мүүзин кезе сокты.
Бир борбуйга канды агысты,
Бир ууртап эмди ичти,
Карган бойы јиит болды.
Ары көрзө, айга түней,

Бери көрзө, күнге түңей,
Эки жаагынын бу каны
Эмди мынын тамылтап чыккан.
Алын тижн агара берди,
Азу тижн өзө берди,
Баатыр күчи кире берди,
Чырчыйып калган ол бойы
Толо берген мында турды.
Капкан колы какпы ошкош,
Турган буды казык ошкош,
Эки көзи чолмон ошкош,
Жарана берген турбай кайтты.
Очкөн оды күйгендий,
Өлгөн бойы тирилгендий,
Уладай-Мөкө сүүнип турат.
Удра жаан көрүшпес,
Уланып жаман айдышпас,
Алтын судур бичик алыжат.
Уладай-Мөкө эзендежип айтты:
«Эзен-амыр болзобус,
Экинчи жылда гуштажарыс» — деди.
Кара сыгын ого айтты:
«Айыл-журтыга једип келзен,
Алган эжиге база бер —
Бир ууртап ичип ийзин.
Менег болзо эзен айт,
Меге жаман сананбазын».
Эки башка айрылыштылар,
Элес эдип жүрүп ийдилер.
Уладай-Мөкө айылын көстөп,
Кожондоп-сайрап жүрүп ийди.
Бийик-бийик тууларга басканда,
Жалан болуп артып калат.
Терең-терең суулар кечкенде,
Көлдөр болуп артып калат.
Кайа-ташка тептиргенде,
Кумак болуп артып калат.
Жаман састы кечкенде,
Тегерик көлдөр артып калат.
Айылы-журтына једип келди,
Ат чакызына келип түшти.
Алган эжи таныбай турды.
Узун-кула дейин дезе,
Эки көзи чолмон ошкош.
Эки кулак кайчы ошкош,
Айга-күнге мынын түги
Алтындый мызылдап турат.
Уладай-Мөкө дейин дезе,

Эки көзи чолмон ошкош.
Алган эжи алан кайкап,
Көзин албай, көрүп турат.
Уладай-Мөкө дейин дезе,
Јаш кижиден јараш эмтир,
Өскө кижн дейин дезе,
Уладай-Мөкөнннн көзи ошкош.
Алан кайкап ајыктайт.
Уладай-Мөкө удур басты,
Сүүнбес бойы сүүнип турды.
Алган эжин колынан тудуп,
Айдар сөзин айдып турды:
«Сүт-көл сугатту,
Сүмер тайга одорлу,
Алты айры мүүстү
Кара сыгыннын мүүзинен
Кан чыгарып, мен ичкем.
Кара сыгын эзен айткан,
Кату жаман сананбазын деген.
Јакшым менин једер деп,
Кайран мүүзинен кан агыскан».
Уладай-Мөкө борбуйды алып,
Кайран эжине берип айтты:
«Бир ууртап ич» — деди.
Алган эжи ууртап ичти,
Қарган бойы јаш болды.
Қачарынын каны көрүнип келди,
Буурайып калган мынын бажы
Көмүр өңдү боло берди.
Қарып калган бүдүжи
Јаш кеберлү боло берди.
Қолы-буды јерге тийбей,
Јаш кижидий база берди.
Ары-бери јенгил базып,
Айыл ичине кирип келди,
От салып, казан асты.
«Бу күндерде ырыс болуп,
Јаңыс балалу болзобус кайдат,
Јаңыс баланы көрзөбис кайдат» — деп,
Уладай-Мөкөгө эжи айдат.
Уладай-Мөкө катқырат:
«Кудай берзе, куран беретен».
Аш баалузын јип,
Экү анайып куучындаштылар.
Анча-мынча отурган бажында
Уладай-Мөкө эжине айтты:
«Алтайыма андап баратам — деди,
Суудан балык шүүйтем — деди,

Тайгадан алкыш алатам — деди,
Талайдан неме көрөтөм» — деди.
Адын тудуп, ээртеп алды,
Алган эжиле эзендежип алып,
Ары болуп элес этти.
Эки жанынча салкын шуулай берди.
Агаш-жорболор жайкана берди,
Эзин куйулып артып калды,
Суулар жарадынан ажа берди.
Таш оодылып артып калды,
Тоозын куйулып өрө чыкты.
Алган эжи алан кайкап,
Айыл эжигинде артып калды.
«Уладай-Мөкөнүн мындый жоругун
Бу жажыма көрбөгөм» — деди.
Жаш агаштар жайканып арткан,
Жаан суулар чайбалып калган.
Уладай-Мөкө баатыр
Тогузон тогус тайга ашты,
Тогузон жүзүн суулар кечти.
Алтайында андап жүрөт,
Жүзүн-башка андар адып,
Жүзүн-базын куштар тудат.
Канча жүзүн суулар шүүп.
Жүзүн-башка балык тудат.
Айыл-журтын санап келди,
Адына артынчак артып ийди,
Ат куйругу көрүнбөс болды.
Ат үстүнө чыгып минди,
Айылын көстөп жанып ийди,
Салкын болуп шуулай берди.
Канча талай кечип келди,
Канча өзөкти өдүп келди.
Ат соготон камчызы
Одузында артканын көрди.
Ат үстүнөн келип түшти,
Артынчагы ала сокты,
Карагай төзине салып койды.
Ачынбас бойы ачына берди.
Тарынбас бойы тарынды.
Ат үстүнө чыгып минди,
Камчызын барып алар деп,
Кайра ойто жүрүп ийди.
Камчызына барып келип,
Ойто желип келер болзо,
Салган онын алузын
Кандый да кижин уурдай бертир.
Уладай-Мөкө жаман тынды,

Ички ачып, айдып турды:
«Ичинг жыду танма — деди,
Жедип канынды чачарым.
Сенин тынын кыйарым.
Жеткер, жаман танма сен,
Жердин ангын өлтүрүп болбой,
Белен неме уурдап жүрзөң,
Белин сенин үзерим» — деди.
Ат бажын бура тартып,
Кийининен ары истей берди,
Ама-томо сыгырып ийди.
Анайып барган кажы жанында
Анын алузын апарган,
Кара-калтар атка минген
Темир-Мөкөгө жаба жетти.
«Уйалар сенин маңдайың жок,
Кызарар сенин жүзүң жок.
Алтай үстүндө андар жокто
Менин жөбжөмди уурдадың ба?
Анга жедер күчин жокто
Кижинин алузын алдың ба?
Улустың жүзүн көртөн болзон,
Уйалбай уурданып жүрбөс эдинг».
Жүзине эмди туй түкүрди,
Жудругыла тач этти.
Темир-Мөкө аттан түшти,
Уладай-Мөкөгө жууктап келип,
Калжуурып ого айтты:
«Алтайдын ангын сен өлтүрединг,
Суунын балыгын сен шүүйдиг.
Алтайыңа бүткөн кузугун
Агаш будагын айра базар,
Жеринге чачкан сенин ажын
Анда жайрап бүдүп жаңар.
Онын учун шоктоп келгем.
Кызыл канынды чачарга жүргем,
Омырчак сөбгигди оодорго тургам,
Орого сени саларга жүргем» — деп,
Темир-Мөкө айда салды.
Жака-баштан кабыжа бердилер,
Жарын бойдон тудужа бердилер.
Кайрал жоктон тудуштылар,
Көл ичине келип түштилер,
Көлөткөлөри көрүнбөйт.
Көскө неме илинбейт.
Он көлди соолто бастылар.
Одус тайганын элгине келдилер.
Канча жылга тудуштылар,

Кату сөөктөри бошой берди,
Калың эттери апчый берди,
Кара көстөрине кан чагылды,
Жада түжүп тудушкылай берди.
Темир-Мөккө күчтенип келди,
Уладай-Мөккөнниң күчи астады.
Уладай-Мөккө сананып турды:
«Менде уул бар болзо,
Меге болуш эдер эди.
Уул балам жок учун
Одус тайганың белтиринде,
Кутук сууның бажында
Акту бойым өлөтөн турум» — деп.
Ачуга түжүп кородойт.
Ол ок бийинде
Айылы-журтында артып калган,
Алган оның кайран эжи
Бир уул бала таткан.
Адын адаар кижиге жок.
Алты жылга барган адазы
Он жылдан ажып калган.
Өлгөн болзо — сөөгү жок,
Тирүү болзо — суруу жок.
Кажы алтайга барганын
Алган эжи билбей турды.
Оның уулчак балазы
Баатыр кептү өзүп турат:
Бир конгондо — бир жашту,
Эки конгондо — эки жашту
Чыйрак бала болуп өзөт.
Жети жашка жеде берди.
«Адам менин кайда?» — деп,
Уулчак энезинен сурады.
Энези ого айдып турды:
«Уладай-Мөккө сенин адан
Андап-суулап барган эди.
Он жылдан ажа берген,
Суруу-чабы жок болды.
Кайда барган кижиге болтон,
Оның аайы база жок».
Уулчак энезине айтты:
«Кийик болзо, түктү болотон,
Кижиге болзо, атту болотон.
Мынча түмөн калыкта
Менин адымды адайтан
Канайып кижиге табылбас?» — деди.
Энези уулына айдып турды:
«Бу өзөктүң учына жетире

Сондобой эмди бар — деди.
Өзөктүң учында айыл турар,
Устүндө жегес өзүп калган.
Жердин өлгөнү туй тарткан,
Тал агаш төрине өскөн,
Шанкылу кайың эжигине өскөн,
Карган өбөгөн анда жадар
Ого барзан, сенин адыңды
Ол өбөгөн адаар» — деди.
Уулчак бала уккан жерде
Ол айылга жүгүрүп келди,
Айыл эжигин ача тартып,
Анда кирген турбай кайтты.
Карган өбөгөн оттын жанында
Белин эмди, изидип жатты.
Кангазына таңкып тарткан,
Калтазын кийинине салган.
Кирген уулчакка кезем көрдү.
Калтыражып, калактап,
Карган өбөгөн көдүрилип келди.
«Кандый кижинин балазы?» — деп,
Уулчактан ол сурады. —
Көзи-бажың чокту эмтир,
Көрөргө жараш уул болтырың» — деди.
Уулчак ого айдып турды:
«Менин адам андап барган,
Адымды адаар кижиге жок.
Энем мени слерге ийген,
Карган кижиге слер
Адымды адап берер деген.
Ады-жолымды ададайын деп.
Мен слерге быйандуу келгем.
Слердин жажыгарды жажайын деп,
Слерди ундыбай жүрейин деп,
Тайга ашса, алкыш берзин деп,
Талай кечсе, болуш берзин деп,
Канча түмөн жаш жажаган,
Канча жүзүн жадын көргөн,
Слерди сурап келген эдим».
Оны уккан карган өбөгөн
Отурган жеринен өрө турды.
Одус катап керилип ийди,
Уулчакка көрүп, айтты:
«Жүс жаштан ажа бергем.
Жүзүн-башка улус көргөм,
Жүзүн-базын калык көргөм,
Жүзүн-жүүр куучын уккам.
Бастыра жүргөн жажымда

Мындый чокту эрмек-куучын
Менин кулагыма угулбады».
Карган өбөгөн күлүмзиренип ийди,
Алтын чөбчөй колго алды,
Ак сүттен уруп ийди,
Алтайына чача берди,
Сүтти чачып, алкай берди:
«Кызарып агар каның жок,
Кыйылып өлөр тының жок,
Кылыш болзо, жаагыңды кеспезин,
Жыда болзо, өзөгинге өтпөзүн.
Аткан октон жалтанбай жүр,
Айткан сөстөн кыйбай жүр.
Арка-кийининди мал айланзын,
Алын жаныңа балдар жүрзүн.
Аш-курсагың тойу болзын.
Тайга-туулар ажу берзин,
Талай-суун кечү берзин.
Ады-жолуң сенин эмди
Кулузун-жеерен атка минген
Кускунак-Мерген баатыр болзын» — деп,
Карган өбөгөн айдып берди,
«Эзен-жакшы болзын» — дейле,
Уулчак тышкары мендеп чыкты.
«Акыр, акыр, балам», — деп,
Карган өбөгөн оны токтотты.
Ат тудатан армакчы берди,
Күмүш үйген экелип берди.
Жети жерде күлүчтү
Күмүш каптырга экелип берди.
Кускунак-Мергенди үйдежип,
Карган өбөгөн жакып турды:
«Канду-жуулу жерде жүрзөн,
Каптырганың ичинде
Тогус кырлу, кан сурлу
Менин огым бар эди.
Яш тужумда жүргемде
Тудунган огым ол эди.
Тыңга келген черү адатан
Ийде-күчтү огым эди» — деп,
Карган өбөгөн ого айтты.
Кускунак-Мерген каптырганы алып.
Энезине жүгүрүп келди.
«Эне, эне! — деп кыйгырып чыкты. —
Менин минер адым кайда,
Менин кийер кебим кайда?» — деди.
Ама-томо сыгыра берди,
Агаш бажы жайкана берди,

Канча түңей кайа жемирилди,
Канча түңей таштар оодылды.
Энези айылдан чыгара жүгүрди,
Айдар сөзүн таппай турды.
Анча-мынча турган бажында
Энези уулына айдып турды:
«Сенин минер адың — деди.
Арка жерде туру — деди.
Адыңды не деп адады?» — деп,
Уулына кайра сурады.
«Минер адым — Кулузун-жеерен,
Менин адым — Кускунак-Мерген» — деп,
Уулчак энезине айдып берди,
Адын тударга жүре берди.
Арка жерге жедип келзе,
Узун-кула кунан турды.
Кускунак-Мерген жууктап келип,
Турган кунанды чалмадап тутты.
Жединип алып, айылына экелди.
Кускунак-Мерген айылына келзе,
Баатыр кеби мында жатты.
«Карган өбөгөн экелди» — деп,
Энези уулына айдып турды.
Кускунак-Мерген эм болгожын,
Кулузун-жеерен адын ээртеди,
Күмүш үйген бажына сукты,
Күлөр арташ ээр ээртеди,
Тогус колонды толгоп тартты,
Айыл ичине кирип барды.
Тогус кат таманду
Тере өдүк кийип алды.
Тогус кат көбү куйак
Кийип алган турбай кайтты.
Тогусон кулаш бу курын
Тогус ороп курчанып алды,
Жети жерде күлүчтү
Каптыргазын салып алды.
Алмас болгон үлдүзүн
Он жанына салынып алды.
Ай-карагай саадагың
Арказына жүктенип алды.
Ат соготон камчыны
Эмди колына кийип алды.
Кускунак-Мерген эм болгожын,
Турган агашты сый тарткадый,
Жаткан ташты жара туткадый
Боло берген турбай кайтты.
Энезиле эзендежип турды.

Эки жаагын окшоп жадып,
Кайран энезине айдып турды:
«Өлөр болор деп сананбагар,
Балам барды деп кунукагар,
Адам жолун истеп барадым,
Кайран адамды табадым.
Өлгөн болзо — сөөгү жок,
Тирү болзо — сурузы жок,
Жууга чакка кирген болор.
Эзен болзын, эне!» — деп,
Кускунак-Мерген айдып турды,
Сегис кырлу таш эжикти
Ача согуп, базып ийди.
Сегис кат каалганы
Кайра ачып, тышкары чыкты.
Кулузун-жеерен бу адын
Уч эбирип базып келди.
«Өлүп калзам — койлоом,
Өлбөй жүрзем — нёкөрүм,
Баратаннын бажын билер,
Келетинин жолун билер,
Ак санаа сенде болзын,
Алып тудары менде болзын» — деди.
Ээр кажын келип тутты,
Ат үстүнө чыгып минди.
«Эзен менде болзын» — деп,
Эли-жонун эки эбирди.
«Амыр-энчү турзын» — деп,
Ак малын алты эбирди.
«Кара болот жыдазын тудунып,
Черү жаман кирбезин,
Куйругун сүүртедип алып,
Бөрү жаман жуукпазын» — деди.
Алды жаар баштанып,
Алты катап эзендежип алды.
Ары болуп учуп ийди,
Куйун кептү куйула берди,
Тоозын-тобрак артып калды,
Канча туунун бажында
Кара туман кайнай берди,
Канча жүзүн агаштар
Жайканыжып артып калды.
Канча-канча туулар ашты,
Канча жаан суулар кечти,
Карагуй туйук өзөк өттү.
Барып, угуп жадар болзо,
Жаман-жаман табыш угулды.
Жалан төмөн таш тогомонот,

Ачу-жорон кыйгы угулат.
Канча туунун бу таштары
Кумак болуп оодылып жадат,
Канча жүзүн бу суулар
Оскө жолло агып жадат.
Канча суунун бу юрдында
Өдүп болбос тал агаш
Өзүп калган туруп жадат.
Анайып жортып, жөрүп турза,
Жалан ортодо тоозын буркурайт.
Жалан төмөн кижги кыйгырат.
«Бу не» — деп угуп турза,
Жалан ичинен чыккан үн
Бойынын үнине туней болды.
Жүреги онын жимирт этти,
Жүзи кызарып, изий берди.
«Менин адам болбозын» — деп,
Онон ары мендеп ийди.
Көрө-көрө, барып жатса,
Уладай-Мөккө адазы минген
Узун-кула ады турды.
Туйгактын жыры элеп калтыр,
Турун болуп жарара бертир.
Жал-куйругу түжүл калган
Жаскы малга бүдүштөш болтыр.
Кускунак-Мергенди жөргөн бойынча
Уладай-Мөккөнүн бу ады
Жүк арайдан киштеп ийди,
Жер чапчып тура берди.
«Кулузун-жеерен атка минген
Кускунак-Мерген келдин бе? — деди.
Сени сакып болбой турус.
Темир-Мөккөдөн айрылып болбой,
Өлөр күүнис жеде берди,
Ийде-күчис астай берди,
Эди-каныс божой берди» — деди.
Оны уккан Кускунак-Мерген
Адазына жууктап, базып келди.
Уладай-Мөккө онын адазы
Өлөр кемине жедип калтыр,
Балкаш кептү жарарып калтыр,
Арга-чагы түгене бертир.
Темир-Мөккө сыртында отурат.
Эдин эргекке кемжип, кезип турат.
Канын калбакла кемжип, чачып турат.
Уладай-Мөккө өлбөс болтыр.
Кускунак-Мерген келген жерде
Темир-Мөккөнү талдыра сокты.

Жалан жерге чачып ийди.
Адазын жерден көдүрүп алып,
Эрмек-куучын айдып турды.
Анайып турган бажында
Ары-бери көрүп турза,
Кара-калтар адына
Темир-Мөкө минип алган,
Учуп брааткан ол эмпир.
Кускунак-Мерген ачына берди,
Адазына мынайда айтты:
«Оны барып өлтүрбегенче,
Адамнын уулы болбозым» — деди.
Ат үстүне чыгып минди,
Кийинен ары элес этти.
Ады тепкен жеринен
Терең көлдөр бүде берет,
Буды тийген жеринде
Кайа таштар оодылып калат.
Жер-тегери күзүрт этти,
Жер-алтайы селес этти.
Канча туулар жайкана берди,
Канча суулар чайбалыжа берди,
Канча агаш бүктелиже берди.
Ай-карагай мынын саадагы
Күн алдын бөктөй берди.
Алмас болгон мынын үлдүзи
Жер үстүне чийе берди.
Кускунак-Мерген баатыр
Ачу-корон кыйгыра берди,
Темир-Мөкөнүн кийинен айтты:
«Кара-калтар атка минген
Темир-Мөкө сен — деди,
Ийт болуп тудала,
Бркыранып ары барба,
Эди-канын изү болзо,
Эргектин төзи тын болзо,
Качып барбай, тудужып көр» — деди.
Темир-Мөкө каруун бербей,
Ары болуп ойлоп барды.
Ай-карагай саадагы
Кускунак-Мерген колына алды.
Эргек бойы кайышканча,
Жарын бойы кабышканча,
Эртен тарткан соонун
Эмпир бойдо божодып ийди.
Ок бажынан от чөйилди,
От кийинен ыш жайылды.
Темир-Мөкөнүн күр көксине

Тийген бойынча, мырыйа түшти.
Кийинен ары сүрүжип,
Кускунак-Мерген жедип тутты.
Жака-баштан кабыжа бердилер,
Жарын бойдон тудужа бердилер.
Жети жылдын туркунына
Жердин сыртынан тоозын айрылбайт.
Тогуз жылдын туркунына
Талай үстүне туман айрылбайт,
Жер-тегери күзүрт эткен.
Канча агашты сый бастылар,
Канча ташты жара тептилер.
Калганчыда Кускунак-Мерген
Темир-Мөкөнү өрө көдүрди,
Ак аяска алып чыкты,
Жер орто согорго талайып,
Темир-Мөкөгө айдып турды:
«Тегеринин болзо жылдызына көр,
Жердин болзо үстүне көр.
Канча калыктын канын ичкен,
Канча кааннын журтын үскен,
Кара сагыжын мында болзын.
Кара сенин эди-канын
Жер үстүне чачылып калзын.
Жаман сенин эдингди
Жер кускуны чокып барзын,
Курт-конус челдеп турзын» — деп,
Кускунак-Мерген кыйгырып айтты.
Жуугында турган чотпок ташка
Темир-Мөкө баатырды
Арта соккон турбай кайтты.
Темир-Мөкөнүн кара каны
Жалаң башка төгүлө берди.
Онын кара эди-сөөги
Канча жерге чачыла берди.
Жердин кускуны терип жиди,
Курт-конус челдеп турды.
Кара-калтар адын десе
Тал ортодон кезе атты.
Аккан каны кара көлдий,
Өлгөн сөөги кара төндий,
Чогула бербей мында кайтты.
Ары-бери көрөйүн десе,
Адазы алдында турган болтыр.
Уладай-Мөкө карган адазы
Эки эргегин тиштенип турат,
Агаш тайагына тайанып турат.
Кускунак-Мерген кайран уулына

Быйан айдып, куучындап турат:
«Олор конок жеткен дезем,
Кайран уулым, сен келген,
Кара олүмнөң мени айрыган.
Чалкойто салып очим алган,
Көңкөрө салып каным төккөн,
Кара сагышту Темир-Мөкөдөн
Эмди очимди мен алдым.
Көксимнинг болзо оды сен,
Көксимнинг болзо каны сен,
Ады-жолыңды кем адады,
Баатыр кебинди кем берди?»—деп,
Адазы уулыңан сурап турды.
Кускунак-Мерген айдып турат:
«Бистинг өзөктин алты учында
Jeзелеп јер бүдүп калган,
Јердин олөнги үстүне өскөн,
Тал агаш төрине бүткен,
Шанкылу кайың эжигинде өскөн,
Јердег эткен айылда јаткан,
Јүс јаштаң ажып калган
Карган өбөгөн адымды адаган».
«Э-э, балам! Сенин адыңды
Менин таайым адаптыр.
Экү эмди јаналы,
Эптү-јакшы јыргал эдели» —деп,
Уладай-Мөкө уулына айтты.
Кускунак-Мерген каруун берди:
«Менин јанар јолым јок,
Мынаң ары баратам — деди.
Јылдыс-күрең атка минген
Јылдыс-каанда кыс бар,
Оны барып көрөдим.
Менин күүним ого јетсе,
Оны алып јанарым.
Менин күүним јетпес болзо,
Оноң ары барарым» —деди.
Оны уккан Уладай-Мөкө
Кускунак-Мерген уулына айтты:
«Калак-кокый, балам, — деди,
Канду-јуулу јаман кижги,
Оның јерине барба — деди.
Барган јолың бар болор,
Келер јолың јок болор.
Сагыжы кара казыр каан
Көптинг канын ол ичкен.
Көнөк түбин јалаган,
Көп калык оноң ыйлашкан,

Көстөрининг јажын төккөн» —деди.
Кускунак-Мерген каткырып айтты:
«Мени ол өлтүрер деп санабагар,
Мен оноң коркыбай турум.
Айыл-јуртка јанып барыгар,
Ак малды башкарыгар.
Јаман јутпа кирбезин деп,
Алтайысты корыгар.
Амыр-энчү барып келзем,
Айланып јанып келерим» — деди.
Адазыла экү эзендејип,
Эки башка жүрүп ийди.
Кускунак-Мерген јиит баатыр
Салкын ошкош куйулып,
Куштаң түрген учуп барды.
Кобы јерди өдүп турды,
Койу кожон кожондоп браатты.
Агаш ортозыла барып јатканда,
Ачу-корон сыгырып турды.
Аң үркүп, мантап качты,
Куштар үркүп, учуп чыкты.
Кара агаш бүдүп калган
Канча тайганы ажып келген,
Јажыл бүрлү бүдүп калган
Тал жакалу суулар кечкен,
Бийик-бийик таштар бүткен.
Туу алдынча өдүп барган.
Койу кожон кожондоп жүргенде,
Кобы јерде олөң өзөт.
Јараш-јараш кожондор айтканда,
Јаш агаштын бүри јайканат.
Көрө-көрө, јортып браатса,
Јүс айры бай теректин төзинде
Бай-Маатыр отурып јадат.
Келип јаткан Кускунак-Мергенди
Көргөн јерде кыйгы салат:
«Көзи-бажың чокту болтыр,
Күүнин сенин јакшы эмтир.
Айылдап түшсөң кайдар» — деп,
Кускунак-Мергенди кычырат.
Кускунак-Мерген јортып келзе,
Бай-Маатыр сурап турат:
«Сунуп баскан тайган кайда?
Сузуп ичкен сугадын кайда?
Кескен сенин төңожинг кайда?
Байлап јаткан јеринг кайда?
Кандый кижининг балазы сен?
Кажы алтайды көстөп јадын?»

Кускунак-Мерген ого айтты:
«Э-э, калак дезен база! — деди,
Эш бедреп жүрүм — деди.
Узун-кула атка минген
Уладай-Мөкөнүн уулы эдим.
Адамнын жаткан жеринде,
Жети тайганын эдегинде,
Жети суунын белтиринде
Жаткан кижин мен эдим.
Адамнын алтайында бүткөн кузугу
Агаш будагын айра баскан,
Жерине чачкан мынын ажы
Анда жайрап өзүп калган,
Албатызы жер өткөн,
Ак малы алтай өткөн.
Кулузун-жеерен атту
Кускунак-Мерген баатыр болорым» — деди.
«Андый болзо, аттан түш,
Аң-кийиктин эдин жи» — деп,
Бай-Маатыр айдып турды.
Кускунак-Мерген аттан түшти,
Эки баатыр куучындашты.
Бай-Маатыр айдып отурды:
«Күндүк жерге агдап чыккам.
Алты түнгөй сыгын аткам.
Адыма артып болбой,
Кижин келерин сакып отургам.
Сенин болужым жедер болзо,
Менин болужым качан да жедер».
Кускунак-Мерген ажанып алды,
Адына артынчакты артып берди.
Бай-Маатыр карманынан
Кулузун окты чыгарып ийди,
Кускунак-Мергенге берип айтты:
«Качан бирде керек болор.
Кату-жаманга жирип жүрзөн,
Кулузын окты божот — деди.
Менин адымды адап ат.
Менин болужымды сурап ат» — деди.
Кускунак-Мерген окты алды,
Ат үстүнө чыгып минди.
Бай-Маатырла эзендешип алып,
Ары болуп элес этти.
Турган изи артып калды,
Барган жолу жок болды.
Жаан агаштар жыгыла берди,
Жаш агаштар бүктөлө берди,
Тоозын кайнап артып калды.

Күн алдына туман түшти,
Туу бажында кар борорды.
Бай-Маатыр кайкай берди.
«Ба-таа! — дийт,
Бажым кажайа буурайганча,
Мындый кезер көрбөдүм — деди.
Коркушту кезер-баатыр болтыр.
Коштой жорторго күч эмтир».
Кускунак-Мерген барып жатса,
Жылдыс-кааннын бу ады
Казыкта буулаган ол турды.
Кускунак-Мергенди көргөн жерде
Кара жерди чапчый берди,
Ачу-ачу киштей берди.
Жылдыс-каан тышкары чыгып,
Айландыра жерин көрө берди.
Ары-бери көрүп турза,
Кулузун-жеерен атка минген
Кускунак-Мерген келгенин билди.
Жылдыс-каан ичкери тынып,
Ачу-корон кыйгы салды:
«Албатыма жуу кирди бе?
Ак малыма бөрү кирди бе?» — деди.
Оргөөзи төмөн кире конды,
Алмас болгон үлдүзүн алды,
Өткүл кара жыдазын алды,
Айылдан тышкары жүгүрүп чыкты.
Ама-томо сыгыра берди,
Ачу-корон кыйгыра берди:
«Кара жыштый черүүм — деди,
Кашпай бери жуулыгар!
Одус жылга өзүп калган
Одуш агаштын ортозына
Кезер-күлүк жедип калтыр,
Удра уткып бараактар!
Айыл-журтка кийдирбей,
Ажындыра оны адаактар!» — деди.
Канча түмөн черүзи
Бир кижидий жедип келди,
Удура уткып барды.
Аайы жок адыш болды,
Күн алдын туман бөктөди,
Ай алдына кан бөктөди.
Калба чылап калык жуулат,
Канча түмөн аттар келет.
Түни-түжи билдирбес.
Караңууй күндөр өдүп турат.
Канча түмөн черүний каны

Ат тизезине једип турат.
Черүнинг адышкан өк-саадагы
Арка јерде корум ошкош.
Темир чүмдү ак-боролор
Јал јастанып жыгылып калтыр.
Темир күчтү бу кезерлер
Јен јастанып олүп калтыр.
Кускунак-Мерген көрүп турза,
Јылдыс-каан жагыскан артыр.
Јылдыс-јеерен мынын ады
Јер чапчып турган эмтир.
Јылдыс-каан кыйгы салды:
«Менин черүүмди көдрө кырдын,
Менин калыгымды көдрө бастын!
Адар уул болзон,
Мени адып көрзөн!» — деди.
Кускунак-Мерген јалтанбады.
Тогус кырлу,
Кан сурлу бу огын
Суура тарткан турбай кайтты.
Эртен тарткан огыны
Энир алдында божодып ийди.
Буска* тийип тайкылгандый,
Онын огы тайкыла берди.
Ачынган бойынча эки баатыр
Јүзүн-базын айткылажып келдилер.
Алмас болгон үлдүзиле
Арка-мойындарын чабыжа бердилер.
Кускунак-Мерген эки колын
Элип-селип, өрө сунды,
Јылдыс-каанга калып келди,
Јака-баштаң кабыжа берди,
Јарын бойдон тудужа берди.
Канча тайганы оодо тептилер,
Канча сууны соолто бастылар.
Сас јерге тудужып келгенде,
Кара балкажын чачылта бастылар.
Как јерге тудужып келгенде,
Сары кумак чачылта бастылар.
Он јылга тудуштылар,
Ойдык јерге түшпес болдылар.
Одус јылга тудужып келерде,
Он билдирбес тудужып турдылар.
Карыларынын эди шымала берди.

* Буска — тошко.

Терези калбандап артып калды.
Төнгөктин эди шымалып калды,
Балтыр этке оролып калды.
Кускунак-Мерген тиштенип ийди,
Эр санаазы кирип келди.
Јылдыс-каанды туткан јерде
Эмди өрө көдүрип чыкты.
Экелип туруп, сала койды.
Үстүне чыгып, минип алды,
Изү канын төгө берди,
Кызыл эдин чача берди.
Јылдыс-каан јайнап турат:
«Мени тын шыралатпай,
Ары капшай өлтүр — дийт.
Сегис кат таманым ортозында
Сегис миистү томырак бар.
Оны алып, мени кессен,
Менин каным корлоп агар,
Менин тыным үзүлип калар».
Сегис кат таманын
Кускунак-Мерген үзе тартты,
Сегис миистү томыракты
Кодорып алып, кезе берди.
Јылдыс-кааннын кызыл каны
Корлоп акпай мында кайтты.
Кускунак-Мерген өрө турды.
Ары-бери көрүп турза,
Јылдыс-кааннын минип жүрген
Јылдыс-јеерен ады јок.
Турган изи артып калтыр,
Барган јолы јок болтыр.
Јер-тегерини көрүп турза,
Кара булут ортозына кирген,
Анда учуп турган эмтир.
Кулузун огын алып,
Бай-Маатырдын адын адады,
Кара булут ортозында атты
Кабортодон үзе атты.
Јылдыс-кааннын ол ады
Јер үстүне келип түшти.
Кускунак-Мерген адына минди,
Јылдыс-кааннын јерин көстөп,
Ары болуп жүрүп ийди.
Јылдыс-кааннын јуртына келзе,
Јылдыс-кааннын кызы
Алтын өргөөдөн чыгып келди.
Алтын шаңкызы јайылып,
Алтын сыргазы мызылдап,

Эки көзи жашталып келди,
Ат тискиннег келип тутты.
Атка минген Кускунак-Мергенге
Эки колын сунуп тутты,
Эзен-жакшы суража берди.
Кускунак-Мерген аттан түшти,
Адын алып, буулап койды.
Алтын өргөбзине кирип келди,
Алтын-Сырга ол кыстын
Жаражын көрүп, кайкап турды.
Ары көрзө, айга түней.
Бери көрзө, күнге түней,
Жаскы чечектий жайылып турат,
Жаскы тоштый мызылдап турат,
Жараш үниле эрмектенип турат.
Алтын-Сырга айдып отурат:
«Алтын судур бичик кычырып,
Салым-чабымды билип алгам.
Казыр адамнын кылыгына ачынып.
Жети жылга сени сакыгам» — дейт.
«Айлы-журтыма баралы» — деп,
Кускунак-Мерген оны кычырды.
Алтын-Сырга жазана берди:
Алтын судур бичигин алды,
Алтын кайырчак ача тартып,
Айга түней кийим алды,
Адын тудуп жединип келди,
Коркушту жараш ээр алып,
Адын мында ээртеп турды.
Кускунак-Мергенле экү эмди
Ак малын айдап ийдилер.
Албатызын көчүрө бердилер.
Кускунак-Мергеннин жерин көстөп,
Түндү-түштү жүрүп ийдилер.
Кобы жерге мал азырап,
Кожон-жыргал эдип турдылар.
Арка жерге ат азырап,
Шоор эдип, тартып турдылар.
Канча куштар тындап учат,
Канча аңдар алаң угат.
Анайып келген бажында
Айылы-журтына жууктап келди.
Мал турган жеринде
Ачу чалкан өзө бертир,
Жон жаткан жеринде
Лодро агаш бүдүп калтыр.
Адазынын жаткан бу айылы
Ээн артып калган болтыр.

Ак кемирчек кийистен
Алган эжине айыл тутты.
Алтын судур бичигин алып,
Ары-бери жайа тутты.
Кычырып көрүп турар болзо,
Жер алдынаг Женис-күлүк
Бого келип барган эмтир.
Албаты-жонды, ак малды
Жер алдына апарган болтыр.
Адазы кийининен барган эмтир,
Анда жуулажып турган болтыр.
Кускунак-Мерген ачына берди.
Экелген малын, албаты-жонун
Эмди мында артыргызып койды.
Алган эжиле эзендежип алып,
Женис-күлүктинг изин истеп,
Онон ары элес этти.
Жер карымнын оозына жетти,
Аттан түжүп, бөрүгин алды.
«Күндү жерде жаткан улус
Күни жокко түшкен болтыр.
Айлу жерде жаткан улус
Айы жокко арткан болтыр.
Жер алдына түжедим,
Күндү-айлу алтайга эжеледим» — деди.
Эм болгожын Кускунак-Мерген
Алтайына бажырып турды:
«Алкыш беригер, Алтайым» — деп,
Мында сурап турбай кайтты.
Онын ачу-корон кыйгызы
Жер алтайга торгула берди.
Канча агаш жайкана берди,
Аттын оозын бура тартып,
Жер карымга калыдып ийди.
Жер кулагына түже берди,
Жер ортодо жортып жүрди.
Карануй туйук жерлер болды,
Кайда барган, жолун билбей,
Анда жортып жүрбей кайтты.
Азып-тозуп жортып жүрзе,
Алты айры мүүстү
Аң алдынан чыгып келди.
«Ашпа, ашпа,* Кускунак-Мерген.
Ого турзан, калак!» — деди.
Кускунак-Мерген алаң болды.
«Жер ортодо кандый аң?» — деп

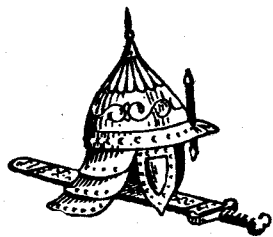
* Ашпа — акыр.

Алдына жортып једип келди.
Алты айры мүүстү
Қара сыгын мында турды.
«Болуш эдерге келдим—деди,
Адаг жуулажып, чагы чыккан,
Јенгис кезерди јенгип болбой.
Анда шыралап турган болтыр»—деп,
Қара сыгын айдып турды.
Қапшай шиндеп жүрүп ийдилер,
Қарагуй јерден өдүп келдилер.
Уладай-Мөкө адазы мында
Јенгис бийлерле тудужып турды.
Қара сыгын мантап келди,
Јенгис кезерди кабортодон
Јангыс јерден үзе тепти.
Қанча мүүзине илдирип,
Қара јерге чачып ийди.
Јенгис кезердин кара каны
Јер башка төгүле берди,
Қара бажы тоголоно берди.
Ақ малын айдап алып,
Албаты-јонын јединип алып.
Қускунак-Мерген адазыла кожо
Айылын көстөп јана берди.
Јети туунын эдегине,
Јети талайдын јарадына келди.
Алтын байзын өргөө этти,
Ат буулайтан чакы этти.
Одорлуга малын божотты,
Одынду јерге јонын салды.
Ат буулайтан мынын чакызы
Устүги учы булутка тийди,
Јерге кирген онын учы
Эрлик-бийдин эжигине јетти.
Јүс булунду мынын өргөөзи
Ақ айасла табыжып калды.
Уладай-Мөкө жарган адазына
Агаш айыл тудуп берди.
Алган эжин өргөөгө кийдирип,
Қускунак-Мерген айдып турды:
«Тайгама барып келейин—деди,
Ангнын семизин адайын—деди.
Талайыма барадым—деди,
Балыгын тудуп аладым—деди,
Алган кайран эжимле
Јыргал-тойды эдетем»—деди.
Кулузун-јесерен адын
Эртеп минип алды.

Алган эжиле эзендежит,
Қускунак-Мерген айдып турды:
«Јаан ла болзо, јарым ай,
Узак ла болзо, бүткүл ай
Алтайыма андап жүрерим.
Аң-балыктан өлтүрүп алып,
Айылыма ойто келерим»—деди.
Аттын бажын бура тартты,
Тайга көстөп жүрүп ийди.
Јети тайга бажына чыкты.
Јетен жүзүн аң өлтүрди.
Јети суунын белтирине келди,
Јирме жүзүн балык тутты.
Күнөт јерге жортып келди.
Балан агаш ортозына кирди,
Қанча жүзүн куш өлтүрди.
Ат бели кайышқанча артып,
Айылы-јуртына јанып келди.
Аткан-тапкан ангнын эдин
Албаты-јонго үлей берди.
Киш каразынын терезинен
Эжине јараш тон этти.
Јыргал-тойго келзин деп,
Ыраактагы улуска элчи ийди.
Мал семизинен өлтүрзин деп,
Аракы ачузын ассын деп,
Албаты-јонго јакып турды.
Тудар-кабар күлүктер.
Тулку жүстү кезерлер
Јиткелерине јин сүртүлген,
Қарыларына кан сүртүлген,
Мал өлтүрүп, базып турдылар.
Тайгага тендеп эт туурадылар,
Талайга тендеп аракы астылар.
Той-јыргалга кирер деп,
Алтай үстүнен алтан кезер,
Јер үстүнен јетен каан
Мында келген турбай кайтты.
Јер бүркеген жалык келди.
Јер шилизин* кезе баскан
Алып-баатырлар мында келди,
Јакшы аттар јарыш этти,
Јакшы уулар күреш этти.
Қожончылар јараш кожон
Мында чөйип турбай кайтты.
Одус кыстар от бажында

* Шилизин — үстин.

Ойын ойноп мында турат.
 Төрөндөринең төртөн кыстар
 Төр бажында бије салат.
 Жети айга тойлогоны
 Жети жылдан ажа конды.
 Тоғус айга жырганы
 Тоғус жылдан өдө берди.
 Казан түби кагыла берди,
 Калык-жоны таркай берди.
 Тепши түби кагыла берди,
 Текши улузы јана берди.
 Кул кижининг кулагы
 Кызыл болуп семире берди.
 Јаман ийттинг куйругы
 Барбайганча семире берди.
 Јаман кижі јада қыйғырды,
 Јаман ийттер јада үрүшти.
 Алтай өткөн ақ малын,
 Јер өткөн арка-жонын
 Қускунақ-Мерген көрүп жүрди.
 Оның жыдазынаң қыйыжып,
 Јуу-жеткер қирбес болды,
 Бору-јаман жуукпас болды.
 Ағажына бүткен кузугы
 Ағаштын будагын қайра базат.
 Јерине салған мының ағы
 Анда јайрап өзүп јадат.
 Јерине бүткен ағажының
 Қыжы-јайына бүри түшпес,
 Јерінде бүткен мының өлөңи
 Качан да болзо қуғарын қатпас.

Н. ЧЕРНОЕВА

САРЫ-САЛАМ

Алтайына бүткен өлөңи болзо,
 Ақ чечеги јайылып јадат.
 Јерінде бүткен өлөңи болзо,
 Көк чечеги өзүп јадат.
 Ада-энези јок, јағысқан
 Сары-Салам өскүс қалған.
 Өзөгине оның қорон түшти,
 Оксөп-ыйлап базап жүрди.
 Јуртап јатқан эмеғени јок,
 Јуртына артар кижі јок,
 Јүлүнче ыш чыгып јадар,
 Јердег эткен айылында
 Сок јағысқан јуртап јатты.
 Јуртына јадар күүни јок,
 Јүзүн-јүүр сағыш сананат.
 «Ақ талайдың түбине түжүп,
 Не барын көрэм қайдар?
 Јер Алтайдың учын көстөп,
 Јоруктап барзам мен қайдар» — деп,
 Сары-Салам сананып жүрди.
 Сары-јеерен адын ээртеп
 Эмди мында турбай қайтты.
 «Аржан болгон қара суум,
 Таш ортозынаң шорлоп ақсын,
 Мен јанғанча соолбозын.
 Јеримде бүткен чечектер
 Мен јанғанча қуғарбазын.
 Алтайыма бүткен јаш чечектер
 Мен јанғанча түшпезин.

Алтайымды чүмдеп бүркеген
Алтан жүзүн агаштын
Алтын бүри түшпезин»—деди.
Сары-Салам адына минди,
Алтай түбин көстөп,
Эм болгожын жүрүп ийди.
Ак талайдын жарадына келди,
Аттан мендеп жерге түшти.
Ат чылбырын орой тудуп,
Сары-жеерен адына айтты:
«Ак талайдын түбине түжүп,
Эмди мыны көрөтөм» — деди.
Анайып айдып турала.
Сары-Салам кубула берди.
Ак чараган кебин кийип,
Ак талайга калып ийди.
Балыктар ортозына жүзүп жүрди,
Канча жүзүн балык көрди,
Канча башка конус көрди.
Жети талайдын белтирине
Дедип келген эмди турды.
Терең талайдын түбине
Түжүп келбей канайтты.
Мында көрүп турар болзо,
Терең талай түбинде
Кыйгак өлөң өзүп жадат.
Жүзүн-башка балыктар
Кыймырап мында жүзүп жадат.
Сары-Салам ойто барды.
Жер үстүнө чыгып келди.
Сары-жеерен адына минди,
Жер-тегеринин бириккенин көстөп,
Элес эдип жүрүп ийди.
Караңууй кара жыштар өдөт,
Карачкы туйук жерлер өдөт,
Бадалгак сары састар кечет,
Йыду жаман жерлер өдөт.
Жараш жерге чыкканда,
Кожон кожондоп барып жадат.
Жаман жерди өткөндө,
Сагыжы караңуулап жортып жадат.
Тошту-тошту тайгалар ажат,
Монун кептү кар көрөт.
Солун бийик тайгалар ажып,
Соок салкынга соктырып турат.
Онон ары жортып браатса,
Агаштардын бүри саргарган,
Жердин өлөңи жугарган,

Эски жапаш айыл турат.
Эски айылдын жанында
Кара кийисти блаажып,
Эки кижы кырыжып турат.
Сары-Салам жапашка жетти.
Аттан түжүп, эзендешти:
«Эзен, эзен, уулдар! — деди. —
Кандый айылу керек болды?
Эмди нени блаажып туругар,
Меге оны айдыгар»—деди.
Кичү уул ого айтты:
«Жаңгыс бистин адабыс
Кызыл-марал иит тужунда
Бу кийисле учуп жүретен,
Сагыжы жеткен жерге баратан,
Сананган керегин эдетен.
Мындый жакшы кийисти
Адабыс биске берген эди.
Адабыс өлө берерде,
Акым карамдап, бу кийисти
Меге бербей туру»—деп,
Кичү карындажы айдып турды.
Жаан аказы удур айтты:
«Адазынын жөөжөзүн
Жаан уулы алатан.
Энези өлзө, жөөжөзүн
Кичү уулы алатан»—деди.
Сары-Салам сананып,
Эки карындашка айдып турды:
«Слер, эки түңгей карындаштар,
Айылыгарга киригер»—деди. —
Кемигер нени аларын
Оның жаргызын эдейин»—деди.
Эки карындаш жарыжып,
Айылга киргилей бердилер.
Жаман-жакшыны айдыжып,
Жаргынын аайын сакыдылар.
Сары-Салам эмди
Кериш-кырышты токтодоп,
Кийистин ортозына отура түшти,
Жердин түбин көстөп алып,
Уча бербей канайтты.
Эки карындаш айылында
Ачыныжып-керижип турала,
Тышкары чыгып көрөр болзо,
Сары-Салам уча бертир,
Салкын кирип артып калтыр.
Эмди экү ыйлажа бердилер.

«Мыны кайдан табар? — дештилер. —
Кайдаар учуп жүре берген?»
Жүзүн-базын айдыжып,
Жүс бойлорына түкүрүштилер.
Жаан аказы айдып турат:
«Кийисти мен алган болзом.
Кожо учуп жүрер эдиң,
Мени укпай, кедер болгон,
Эмди куру артып калдың.
Кажы алтайга уча берген
Оны табар аргабыс жок».
«Андый болорын билбегем» — деп,
Кичү карындаш ого айтты,
Отура түжүп, ыйлай берди.
Эки көстинг жажын эмди
Сыктап, арчып тура барды.
Кара кийисти жылайтып,
Онын ачузына чыдабай,
Көстөрининг жажын төгүп,
Эки карындаш артып калды.
Сары-Салам кийиске отуруп,
Жер-тегерининг учын көстөп,
Једип келген мында турды.
Эмди көрүп тургажын,
Жылдын жылга тожы кайылбас.
Јайгы күнде жаңмыр жаабас,
Түндү-түштү шуурган кирер,
Күнүн сайын салкын токтобос,
Күн алдына туман турар
Жаан жараш талай јадат.
Сары-Салам кийисле учуп,
Онын јарадына отура түшти,
Тегери түбин ајыктай берди.
Анда турган ак туман
Өрө-төмөн жылыжып турды,
Кайнап турган казандый болды.
Онын аайына чыкнай туруп,
Кара кийизине минип алды,
Тегери үстүне учуп барды.
Учуп барып, көрүп турза,
Кара казанның кулагы ошкош
Јердин үсти карарып көрүнди.
Айдын-күннинг кийинине учты.
Анда турган чайык болзо,
Салкын кептү шуулап јадат.
Анда жүргөн улус болзо,
Көгбөн кептү көрүнип турат.
Онын соок тыныжына

Аайы-бажы жок булуттар
Салкынга куйулып, кайнап турат.
Сары-Салам алаң кайнап,
Јаңгыс јерге туруп алды.
Айылы сагыжына кирерде,
Кара кийиске отуруп алып,
Айылын көстөп жүрүп ийди.
Ай-күннег ырай берди,
Саң төмөн шунгуй берди,
Јер үстүне једип келди,
Көк өлөңи јытанып келди.
Сары-Салам алтайына түжүп,
Эмди мында сананды:
«Айылы-јуртыма јанып келзем,
Алган мениң эжим жок.
Азыраган мениң балам жок.
Мени уткып кем келер?»
Айыл-јуртына једип келди.
Алтайынынг көк өлөңи
Јажарып мында өскөн,
Көк чечеги јайылып,
Јердин үстин бүркеген.
Агаштардын кеен бүри
Салкын кирзе јайканат.
Аржан-кутук онын суузы
Таш өдүп, шорлоп агат.
Кубулган јери жок болтыр,
Куу төңөштөр жок эмитир.
Минген адын алтайына божотты,
Акту бойы амырап јатты.
Таш ортозынан суу сузуп,
Талкан булгап јип отурды.
Учуп жүрер кара кийизин
Темир казыкка илип койып,
Алтайына бойы базып ийди.
Агажына болгожын
Жүзүн куштар уя салган.
Жүзүн-башка үнденип турат.
Алтайына көргөжин,
Канча башка жүзүн андар
Мында бала салган эмитир,
Аң балдары акшып турат,
Аң бойлоры кыймырайт.
Канча куштар шуулап учат,
Кайран бойы сүүнип турат:
«Акту бойым өлбөс јадым,
Кеен Алтайым бузулбас».
Эбире базып, угуп турды.

Эдил күүктинг өткүн үни
Кулагына өдө берди.
«Сары-Салам, өскүс бойын
Кара жагыскан не жүрүң,
Кижиге алып жатсаң кайдар?!
Кумдус-кара атка минген
Эки Бус-каанда кыс бар,
Оны барып алзаң кайдар!»—деди.
Оны уккан бойынча
Сары-Салам айдып турат:
«Кумдус-кара атка минген
Эки Бус-каанга жедетен
Менин аргам жок эди.
Алдыма жүрөп энем жок,
Сүмө айдар адам жок.
Андый каанга бала сөстөп,
Барар күчим жок эди.
Барайын деп кармадап келзем,
Кулагым менин тудулат.
Барбайын деп кайра көрзөм
Көлөткөм менин көрүнөт.
Жажынар-жабынар кебим жок,
Жаш балдарды көрбөй туруп,
Жажына өскүс өскөн эдим»—деп,
Сары-Салам айдып турды.
Оны уккан эдил күүк
База катап эде берди:
«Тилиң болзо куда болор,
Тизең болзо күйү болор.
Өскүс-жабыс аргың деп,
Эмди өөркөп слананбай жүр.
Кийис болзо чөйилер,
Кижиге болзо өзө берер,
Өскүс кижиге кижиге болор»—деди.
«Айткан сөзүңгө алкыш болзын,
Менин алтайыма учуп жүр.
Менин келер жолымды көр.
Мен барзам, алтайымды көр.
Амыш-энчү жедип барзам,
Алтайыма эбиреп жанарым.
Жолым амыш-энчү болзо,
Элик-ангыма туштаарым» — деп,
Сары-Салам күүккө айтты.
Адына минип жанып келди,
Сагыжы омок, айылга кирди.
Салкын ошкош ийде алып,
Жаш өлбөгдүй жайкана берди.
Жараш кожон кожондоп,

Сары-жеерен адына минди,
Салкын кептү уча берди.
Жердин үстүлө кайкалап,
Аткан октуй көнү барды.
Агын сууны жакалап,
Тошту тайга ажып жүрөт
Тонтон суулар кечип турат,
Карлу-марлу тайга ажат.
Барып жаткан бажында
Казыр-казыр суулар көрди,
Жер тоозыны бурлай берди,
Тенгеринин булуды кайнай берди,
Терең көлдөр чайбала берди,
Кара тайганын бажында
Кара туман кайнап чыкты.
Кижиге чыдашпас калапту соок
Жерге келип түшпөй кайтты.
Ады, бойы барып болбос.
Анда тура калбай кайтты.
Ары-бери көрүп болбос,
Анда тура калбай кайтты.
Ары-бери көрүп болбос
Кара туман түжүп келди,
Кара түндөр кайнап калды.
Ат кулагы көрүнбөс
Канча айга тура берди.
«Эмди не болгон?» — деп,
Эки көзү неме көрбөйт,
Жүзине кумак чачылат.
Эки эргегине тош түжет.
«Мынызы не болгон?» — деп,
Сары-жеерен ат сурады.
Сары-Салам айдып турды:
«Калак-кокый дезен база,
Кандый неме бу болгон,
Мынын аайын билбей турум.
Учы-бажын билер деп,
Эмди мыны шиндеп турум.
Каан жуулажып кирген дезем,
Канча туулар амыш турат,
Кижиге үни угулбайт.
Жеткер келип кирген дезем.
Артык неме көрүнбөйт».
Сары-жеерен ады айдат:
«Жер алдында Көр балык
Силкинип жаткан ол болор.
Онын учун жер силкинген,
Канча талай чайбалган,

Канча таштар оодылган,
Камык туман көчкөлөп,
Жердин үстин бүркеген».
Анча-мынча болголокто,
Кара таштын койу туманы
Ачыла берген кеберлү болды.
Чачылып жаткан кумак дезе
Эмди мында токтой берди.
Сары-Салам жолун көстөп,
Онон ары жортып ийди.
Солун-солун тайга ажып,
Соок жерди өдүп барды,
Бус-кааннын жерине
Једип келген турбай кайтты.
Алтайына бүткен өлөнгине
Аң баскан изи јок.
Алтайына бүткен агажында
Уйа тарткан куштар јок.
Кугарып калган Алтай болтыр.
Мал тебеезине једип келди,
Малды аралап јортып барды.
Онын малы алаң кайкап,
Өрө-төмөн үркүп мантады.
Јон ортозына јортып келди,
Кандый јараш кижидеп,
Албаты-јон кайкап көрди.
«Кандый жерди көстөп јүргөн,
Кандый Алтайга барып јаткан?» — деп,
Сары-Саламнан сурап турды.
Эки көзи чолмондый,
Јараш јүзи толонодый
Солонгы кептү көрүнөт.
Онын үнин угарга болбос,
Тенгери түбинде күзүрттий.
Күчи онын темирдий,
Тегин кижидемес эмтир.
Сары-јеерен адын көрзө,
Эки кулак кайчыдый.
Онын јалын көргөжин,
Тизе-көскө једип калган,
Төрт туйгагы теермендий.
Албаты-јон алаң кайкап,
Турган жеринде артып калды.
Сары-Салам онон ары
Эки түнөй Бус-каанга
Көндүрө јортып келди.
Ат буулайтан чакыга келди,
Јерге түжүп, адын буулады.

Алтын өргөөнүн эжигине јетти,
Ача тартып кирип келди.
Эки түнөй Бус-каан
Алтын ширееде отурды.
Сары-Саламды көргөн бойынча,
Ширеезинен түжүп келди.
«Ады-јолун не кижиде,
Адагнын ады кем эди?
Јаткан жерин кайда болор,
Биске оны айдып бер»—деди.
Сары-Салам айдып турат:
«Кышкы күнде кыру түшпес,
Јайгы күнде јут болбос,
Јажына өлөңгиде өзүп јадап,
Кеен чечектер јажына онбос,
Јаш агажы јайканып турар,
Аржан-кутук онын суузы
Сай ортозыла шорлоп аккан,
Кобы-јикте болгожын
Јүзүн аңдар бала салар,
Канча түмөн агашка
Канча куштар уйа тартар.
Кеен-јараш Алтайда
Оскүс-јабыс јуртап јаткам.
Адым менин Сары-Салам,
Минген адым Сары-јеерен.
Алган менин эжим јок,
Јуртап јаткан кижидем,
Онын учун барган эдим:
Јолой кийик туштаза,
Оны адып алайын деп.
Кижинин балазы учураза,
Бойыма кару эш эдип.
Јажына кожо јуртайын деп.
Јаңыскан јүрөргө күч эмтир,
Онын учун келген эдим.
Јаңыс турун отко күйбес,
Јаңыс кижиде јурт тутпас.
Аңдап-суулап јүрө берзем,
Айылымда артар кижиде јок.
Аңдап ойто јанып келзем,
Уткып чыгар кижиде јок.
Бойымнын јаткан јуртымда
Кунугып јүргөн кижидем.
Кармадап келзем, кулагым болот,
Кайра көрзөм, көлөткөм болот.
Алдыма јүрөр энем јок,
Адааным алар адам јок.

Тилим болзо куда болзын деп,
 Күйү жокко күйү болойын деп,
 Бого келген кижиге эдим.
 Слерде бала бар дегенде,
 Оны көрбөгө келген эдим.
 Тошту-тошту тайга ашкам.
 Соок-соок суулар кечкем,
 Солун-башка жерлер өткөм,
 Шуурганга алдырып жүргөм,
 Чыбык кептү боло бергем.
 Ыраак жерге мен келзем,
 Мында жаткан улуска
 Жүзүндөш эмес эмитирим» — деп,
 Сары-Салам айдып турды.
 Оны уккан Бус-кааннын
 Эди-жүреги жымжай берди.
 Эрмек-сөзү жакшы болды,
 Эптү куучын көндүкти.
 Эмди кызын алдыртып келди.
 «Балага күүнүн жедер болзо,
 Алып журтап жаткайын.
 Күүнүн сенин жетпес болзо,
 Ойто бурылып жангайын» — деди.
 Оны уккан Сары-Саламнын
 Уккур кулагы сергек болды,
 Көргөн көзү чокту болды,
 Күүнү жедип тура барды.
 Ай-күннүн изүзүндөй
 Ого сүүнүп базып турды,
 Айдар сөзүн таппай калды.
 «Алкыш болзын слерге — деди. —
 Азыраган малым бар болзо,
 Айдап экелип берер эдим,
 Ада-энем бар болзо,
 Аракы астырып экелер эдим.
 Качан бирде менин слерге
 Жаан болжум жедер туру.
 Слердин акту адыгар
 Менин жүрегимнен чыкпас туру» — деп,
 Сары-Салам айдып турды.
 Ада-энези той эдерге
 Ак малынан айдап келди,
 Албаты-жонун жууй берди.
 Эки түнөй Бус-каан
 Мындый эрмек айдып турат:
 «Бистин жаткан жерибис
 Жайы-кыжы билдирбес,
 Кату соок түжүп жадар,

Агажында бұр чыкпас,
Алтайында өлөн чыкпас,
Жерине ан бала салбас,
Корон соокко чыдашпай,
Мында куштар уя тартпас,
Түндү-түштү туман турат.
Жакшы-жайлык жатсагар,
Бу жерде журтабай,
Слердин жерге көчөрис» — дешти.
Той-жыргал баштала берди,
Улус мында жыргал турды.
Жылкы малдын семизин өлтүрүп,
Карган-тижен бу албатызы
Ого жуулып, жыргай берди.
Казылу кабырга жип турдылар.
Ачу аракыны ичип отурдылар.
Көс жокторы жедектү келди,
Бут жогы тайакту келди.
Анда жуулган калык-жон
Айдары жок сүүнип турды.
«Кандый жараш кижил!»—деп,
Айдып эмди каткырдылар.
«Кандый жерден келген?»—деп,
Катап-катап уктылар.
Сары-Саламнын сөзүн угуп,
Онын жараш бойун көрүп,
Улус мында сүүнип жыргайт.
Эрмек-сөстөри көптөп турат.
Сары-Салам Торко-чачак кысла
Экү мында жүрдилер.
Эттен алып жип турдылар,
Ары-бери базып келип,
Аракы-аштан амзап турдылар.
Албаты-калыктын сүүнгенине
Как жерге өлөн өскөндий,
Кургак агашка бұр чыккандый,
Эки түңей Бус-кааннын
Жер-алтайы жарана берди.
Жер үстүнен туман чыккандый,
Көк тенгери эмди көрүнди,
Суунын жарады ачыла берди.
Сары-Салам эжиле экү
Анда сүүнип базып жүрди.
Канча айга той болды,
Канча жылга жыргал турды.
Тойлоп-жыргал алган бажында
Сары-Салам айдып турды:
«Алтай жериме жанайын деп,

Айыл-журтым сагыжыма кирди.
Эмди алган эжимле кожо
Ого капшай барадым» — деди.
Той-жыргал божой берди,
Эки түнгей Бус-каан
Мындый эрмек айдып турды:
«Малдан болзо мал апарыгар,
Жоннон болзо жон алыгар.
Кара жаңыс бу балама
Мындый энчи бередим» — деди.
Оны уккан Сары-Салам
Ары көрүп, ачына берди,
Бери көрүп, каткырып турды.
«Барар жерим ыраак — деди. —
Канча тууны ажып туруп,
Канча сууны кечип жүрүп,
Одус жылга келген эдим.
Малды канайып апарар? — деди. —
Тошту-тошту тайгалар ашкам,
Түрген казыр суулар кечкем,
Соок, жаман жерлер өткөм,
Карангуй жыштар өдүп чыккам.
Калык жүрбес жолло келгем.
Канча кайа жемирилген,
Канча суулар чайбалган,
Солун-башка жерлер өткөм.
Бистинг малыс жолой шыралаар,
Менинг жериме жедип болбос».
Эки түнгей Бус-каан
Мындый эрмек айдып турат:
«Канча түмөн ак малымды
Бир арчымакка сугуп берейин.
Канча берген түнгей жонымды
Экинчи арчымакка сугуп берейин.
Онон слерге жеңил болор,
Арчымак жолой чаптык болбос.
Кара камчы берейин.
Кату жерди өдүп жүрзөг,
Ат жалмажына согуп жүр,
Анча-мынча кыйгырып бар:
Ак малым, арка-жоным,
Ат үстүне билдирбезин! — де.
Токпогошло торс эттир,
Тош тайганы ажып жүр.
Кара камчыла тарс эттир,
Канча сууны кечип жүр.
Канча күн өткөни
Анда билдирбей жада калзын,

Алдын болзо ачык болзын,
Жолын болзо жеңил болзын.
Алтайыга ырысту жет,
Албатынды баштап жат».
Сары-Салам эжин алып,
Эки башка эзендежип алды.
Сары-жеерен атка минди,
Камчызыла кайра жаңып,
Жерин көстөп уча берди.
Тоозын-тобрак бурлап калды,
Жердин үстин бөктөй берди,
Тогуз тайга ажа берди,
Тогузон талай кече берди,
Жарадында тал өскөн
Түрген-казыр сууга келди.
Оны кечип жүре берди.
Канча тошту тайга ажат,
Токпогошло торс эдет.
Тошту тайганы ажарда,
Онын ады тайкылбайт.
Соок-соок суулар кечет,
Солун-башка жерлер өдөт,
Түндү-түштү амыр жоктон
Жерин көстөп барып жатат.
Торко-Чачак онын эжи
Эм болгожын сурап турат:
«Кайран менин эжим,
Кандый жаман жер өткөн?
Кандый соок тайга ашкан?
Кандый солун жерлер өткөн,
Кандый шыраны сен көргөн?»
Сары-Салам айдып турат:
«Кулагымла угуп жүргем,
Көзимле болзо көрбөгөм.
Эки түнгей Бус-каанда
Мындый жараш кыс болордо,
Мындый жерди өдүп келгем.
Өзөр коногыма килебегем,
Өлөр күнимди санабагам».
Анайып келген бажында
Алтайына кирип келди,
Аң үнин тындай берди.
Канча түмөн жараш куштар
Мында шагжып өзүп жүрди.
Алган эжи мындый жерди
Алан кайкай көрүп турды.
Анда жараш кожондой берди.
Кобы-жикти өдүп келгенде,

Койондор кожонын тындап турат.
Арка жерди ажып жатканда.
Андар кожонын тындап турат.
Айылы-журтына жууктап келерде,
Андар ээчий мантап келди.
Канча түмөн бу куштар
Сары-Саламды санап калган,
Эки жанынча учуп келди.
Айылы-журтына келерде,
Торко-Чачак онын эжи
Аттан жерге түжүп келди.
Ары-бери базып турат,
Эки эдеги жайылып турат,
Жинжилери мызылдап турат.
Ан-куштар айлантра жүргенин
Алан кайкап көрүп турат.
«Адан да жараш жер эмтир! — дийт. —
Агаш бүри жайканып жадат,
Жердин өлөнги чечектеп жадат.
Кеен сүрлү жер эмтир.
Jүзүн андар унчугып жадар.
Жараш куштар учуп турар.
Кайран менин өбөгөнім,
Мынча жаш жажаганча
Мындый жерди көрбөгөм» — деди.
Сары-Салам каткырып айтты:
«Менин жерим андый болгон,
Менин жадыным мындый болгон.
Ак малым — андар болор,
Азыраган жоным — куштар болор.
Черүүм болзо — жыш болор,
Куйагым болзо — таш болор.
Бу жерге жүрген эдим,
Мында чыдап өскөн эдим.
Буурым ачий берерде,
Кижин алып барган эдим.
Бус тайганын алдына жеткем,
Эки түнгей Бус-кааннын
Эмди кызын алып келгем» — деди.
Экү журтап жадарга,
Эптү конок конорго
Эки түнгей арчымакты
Эмди төгүп ийбей кайтты.
Түк билишпес малы,
Тил танышпас эл-жоны
Жайыла берген турбай кайтты.
Ак малы өлөн жип,
Эл-жоны чечек үзүп,

Мында сүүнип база берди.
Сары-Салам бойи десе
Алтын байзын журт этти,
Алтын өргөө тудуп алды,
Ат буулаар чакы этти.
Алган эжин айылга кийдирди.
Айылдын ичинде ширее этти.
Ак кемирчек кийис жайды.
Алган эжи Торко-Чачак
Айылдын ичинде базып жүрди.
Сары-Салам өргөөдөн чыкты,
Салам жапаш айылына келди.
Айылы-журтынын ичинде
Салган оды өчкөлөк,
Аскан казаны сооголок.
Агаш айагы терлеп жадат,
Айылдын ичинде үс жытанат.
Кара казанын тудунып алды,
Агаш айагын алып койды,
Алган эжине кайра келди.
Торко-Чачакты азырап,
Сары-Салам айдып турды:
«Салган одым өчкөлөк эмтир.
Аскан ажым сооголок эмтир.
Жакшы жадын болгон эмтир,
Жакшылыкту конокту конуп жадарыс,
Жакшы жүрүмди жүрерис» — деди.
Анча-мынча ой өткөндө,
Сары-Салам айдып турат:
«Сагыш жеткен жерге жедер
Канатту кара кийис бар.
Амыр-энчү жадыры ба,
Оны барып көрөдүм» — деди.
Өргөөдөн чыгып, жүрүп ийди.
Эски чакынын алдына келерде,
Байагы кийис анда жадыры.
Кийисти көргөн бойынча
Сары-Салам сүүне берди.
Эки колын согуп ийди.
Эки качарын тырмап ийди.
«Эмди жүрүм жакшы болор,
Ырысту жакшы конок болор» — деди.
Кара кийизин чакыдан чечти,
Айылы-журтына алып келди,
Алган эжине көргүзүп турат.
Эки жанынан тудуп, көргүлөп.
Экү эрмектешип тургулайт.
Торко-Чачак айдып турды:

«Эзен-амыр болзобыс,
Эзенде адама барарыс»—деди.
Журтап-сайрап жада бердилер,
Изү казан азып турдылар,
Изү аштан ичип жүрдилер.
Анайып жүрүп, Сары-Салам
Алган эжине айдып турат:
«Жер үстүне мен жүргем,
Талай түбине мен түшкөм.
Канча жүзүн балык көргөм.
Тайга үстин мен ашкам,
Канча жүзүн андар көргөм,
Канча жүзүн куштар көргөм.
Тегери үстүне мен чыккам,
Айдын кийининде жайканып жаткан
Кара көлди мен көргөм.
Көгөөн ошкош албаты
Анда журтап түймөп жүргөн.
Эрдин жолу бир эмес,
Эрдин жолу эки болор.
Жийттин жолу бир эмес,
Жети катап журтап жадар.
Эмди мындый сагыш бар:
Жер алыска түжедим,
Эрлик журтын көрөдүм»—деди.
Алган эжиле эзенде жип алып,
Сары-Салам тышкары чыкты.
Учуп жүрөр кара кийизин
Жер үстүне жайып ийди,
Талортозына отура түжүп,
Тегери өрө уча берди.
Ак булутты аралай учты,
Көөркий бойы жыргап жүрди.
Учуп брааткан бу бажында
Жер алысты көстөп жүрди.
Жердин үсти келим ошкош
Онын алдында өдүп турды.
Жер арказына жедип келди,
Алыс жерге шунгуп ийди.
Эки туунын ортозына келди,
Карагуй-үнүрчек жер эмитир.
Онон ары жүрүп ийди,
Алыс жерге келип түшти.
Жер алдына түжерде.
Эрлик жерине жууктап келди.
Көрө-көрө учуп жатса,
Эрликтин улузы көрүнип келди.
Көрүп турар болгожын,

Кыйналып жүргөн улус эмитир.
Күндү жерде жүрөрдө,
Төгүндөп камдаган кам
Жер алдына чөгүп калтыр.
Онон ары учуп жатса,
Күндү жерде кырс кижинин
Күүни жокко эки колы
Курсак-ашка жетпей бартыр.
Күндү жерде төгүнчи кижин
Эмди тилин бууладып салган
Мында шыралап отурган эмитир.
Жер үстүндө эжик тындаган,
Улустын жажытту эрмегин ужкан,
Коп жайып баскан кижин
Эки кулагын кададып салган
Неме укпай отурган эмитир.
Жер үстүндө байрамдап жүргөн,
Айры колго иш тутпаган,
Эл-жонго чаптык эткен
Жалку-жаман бого кирген,
Эки алаканы кандалып калган.
Мында иштеп турган эмитир.
Онон ары барып жатса,
Эрликтин эжиги көрүнип келди.
Балкаштан эткен өргөө эмитир.
Ого келип түжүп алды.
Эрлик-бийге кирип келди.
Карый берген Эрлик-бий
Калактап, онтоп жерде отурды.
Кирип келген Сары-Саламды
Эрлик-бий кайкап көрди.
Кодурлу жүзүн сыймай тудуп,
Сары-Саламнан сурады:
«Кайдан келген кижин эдин?
Минген адын кандый ат?
Акту бойун не кижин?» — деди.
Сары-Салам айдып турды:
«Минген адым Сары-жеерен,
Акту бойым Сары-Салам.
Кышкы күндө кыру түшпөс,
Жайгы күндө жүт болбос
Алтайымнан келген эдим.
Алтайыма болгожын
Жүзүн андар бала салар,
Агажына болгожын
Жүзүн куштар уйа тартар.
Аржан болгон суум
Сай ортозынан шорлоп агар,

Агаштын бүри жайканып жадар,
Жердин өлөнги кугарбас
Сүйрлү жерде жаткан эдим» — деп,
Сары-Салам Эрликке айтты.
Сары-Саламнан Эрлик сурады:
«Андый жерде журтаарында,
Жер алыска не түшкөн?
Бистин жерге не келген?»
Сары-Салам ого айдат:
«Тенгери үстүне мен чыккам,
Талай түбине мен түшкөм,
Жер тенгеринин бириккенине жүргөм.
Бус тайганын алдына баргам,
Бус-кааннын кызын алгам.
Эрлик журтын көрөр деп,
Жер алыска түжүп келгем.
Слерге чаптык этпей жүрүп,
Ойто жанарга санангам» — деди.
Эрлик-бий күзүрөп айтты:
«Сенин биске түжетен
Салымын жок эди.
Келген жолун бар болор,
Жанар жолун жок болор.
Оскүс-жабыс өскөн бойун
Олүм бедреп келген турун.
База катап келбес жадын,
Баспас жолго кирбес жадын.
Айыл-журтын ээн калар,
Алган эжин тул артар».
Оны уккан Сары-Салам
Житке-мойнын сыймай тутты.
Эрлик-бийден айрылар деп.
Эп-сүмезин бедреди.
Карган Эрликке жайнулу көрүп,
Сары-Салам айдып турды:
«Мында өлөр салымду болзом,
Жанар жолымды ундып салайын.
Тышкары кара кийизим арткан,
Онын үстүне жадып өлөйин» — деди.
Эрлик сөзүн айткалакта,
Сары-Салам тышкары чыкты,
Кара кийистин үстүне
Отура түшпей мында кайтты.
Сагыш жеткен жерге учатан
Кара кийис учуп ийди,
Шуурган кептү шуулай берди,
Октог түргөн учуп ийди.
Эрлик-бий эжигин ачкалакта,

Канатту болгон кара кийис
Жер үстүне шунуп чыкты,
Тенгери түбине учуп барды.
Кара булут кайнай берди,
Туман чөйилип артып калды.
Көк булутты көмө учуп,
Ак айасты көстөй берди.
Анча-мынча учуп браатса,
Алтайы үстүне учуп келди,
Алтайына келип түшти.
Оны көргөн бойынча
Алган эжи жүгүрүп келди.
«Эрлик-бийге канайып жүрдин?
Алыс жерде нени көрдин?» — деп,
Сары-Саламнан сурап турды.
«Алыс жерге жакшы жүргөм,
Солун неме көп көргөм.
Көдрөзүн сеге айдарга келгем» — деп,
Сары-Салам айдып жадып,
Алган эжиле коштой басты,
Айылы-журтына кирип келди.
Анда амыр куучын болды.
Аш баалузынан жип алып,
Алган эжин койынына сукты,
Амырайын деп, уйуктай берди.
Алты күнге уйуктап калды.
Амырап, уйуктап алган бажында
Алтайынын үстүне базып келди.
Ары-бери базып көрди,
Темир теректин төзине келди.
Темир теректи жара соголо,
Тунбас үндү топшуур этти.
Аттын кылын жула тартып,
Анда кылды эдип алды.
Айылы төмөн ойноп жанды,
Күркүреде кайлап келди,
Кожондоп, жыргап айылына кирди.
«Эки кылду топшуурым! — деди, —
Эриккенде ойноп жүрзин,
Кунукканда жыгырап ойнозун» — деди.
Ойноп-жыргап жада берди.
Алган эжи Торко-Чачак
Ого келип айдып турды:
«Ада-энемнен табыш жок,
Тогус жылдан өдө берди.
Барып ологго жолугуп,
Бери көчүрзеес кайдар?» — деди.
Сары-Салам ого айтты:

«Андый болзо, бараак — деди. —
Сени кудалап жүргемде.
Алтайымнын жаражын көргүзөрим дегем.
Менин Алтайым жарап баргажын,
Бого журтаарга экелер болгом.
Жажына бирге журтаар деп,
Ада-энеге сөс бергем».
Сары-Салам өрө турды.
Торко-Чачак эжин колтуктап,
Кожо өргөбдөн тышкары чыкты.
Учуп жүрер кара кийиске
Отуруп алып жүрүп ийди.
Куучын-эрмек көндүккелекте,
Бус-кааннын эжигине
Келип түшпей эмди кайтты.
Торко-Чачактын ада-энези
Удра уткып чыгып келди,
Эзен-жакшыны суража берди.
Экүлөп оморды колынан тудуп,
Эки жаагына окшой берди.
Эки көстөн жаш чыкты,
Эки башка каткырыжып,
Эмди айылга киргилеп келди.
Эптү-жакшы куучындажып,
Аракы-аштан иче бердилер,
Анда кожон чөйип турдылар.
Канча айдын туркунына
Мында жыргал боло берди.
Жыргал жаткан бу бажында
Сары-Салам айдып турат:
«Айылы-журтыбыс ыраак — дийт,
Аш-аракыны токтодыгар — дийт.
Эл-жонды, малыгарды
Арчымакка сугугар — дийт.
Жолыс бистин жагыс болор,
Журтыс бистин бирге турар.
Кеен менин Алтайым
Эмди слердин жеригер болор.
Эмди кожо баратан жадыс,
Эптү-жакшы жадатан жадыс» — деди.
Отурган жеринен өрө туруп,
Сары-Салам тышкары чыкты,
Учуп жүрер кара кийисти
Эжик жанына экелип жайды.
Анча-мынча болбой туруп,
Ар-жөбжөзин тыктаган
Эки арчымакты тудунып,
Айылдан ончозы чыктылар.

Канатту кара кийиске отуруп,
Ак айаска учуп чыктылар.
Каткырыжып, жыргал жүре бердилер.
Анайып барган бажында
Учуп жүрер кара кийис
Сары-Саламнын жерине жетти.
Ару кейлү алтайга
Отура түшпей канайтты.
Канча жүзүн жараш куштар
Ун серибей эдип турат.
Канча жүзүн башка андар
Кобы-жикте мантап турат.
Агаш бүри жайканып жадат,
Жердин өлөңи чечектеп турат.
Аржан болгон кара суузы
Таш ортозынан шорлоп агат.
Эки түней Бус-каан
Кайкап эмди айдып турат:
«Кайран менин жагыс күйүүм!
Жерин сенин жараш эмтир,
Алтайын сенин байлык эмтир.
Бажым кажайганча мен жүргөм,
Мындай жерди көрбөгөм» — деди.
Эки түней арчымакты алып,
Төгүп ийбей мында кайтты.
Түк танышпас ак малга
Тоозы жок мал кожулды.
Тил билишпес эл-жонго
Тоозы жок жон кожулды.
Одорлу жерге мал салдылар,
Одынду жерге жон салдылар.
Эки түней Бус-каан
Сүүнбес бойы сүүнип турат.
Сыны жеңил базып жүрөт.
«Кара жагыс менин балам
Амыр-энчү жадар — дийт,
Ырысту конок конор» — дийт.
Сары-Салам албатызына
Эмди жар эдип турат:
«Жыргал-тойго келзин — дийт.
Тайгага тендеп эт тууразын — дийт.
Талайга тендеп аракы ассын!» — дийт.
Эли-жоны той-жыргалга жедип келди.
Сары-Саламнын жакылтазын
Бир кижидий бүдүрди.
Тойлоп-жыргал отурган албаты
Толо аякка мүн ичти.
Аражан-корожон ичип отуруп,

Агнын эди санал болды.
Малдын эди жыту эмес,
Балык эди санал болды.
Арыскан мөрөл алтайыма
Андап-суулап барарым» — дийт.
Бар-чоокыр адын ээртеп,
Алтайына андап жүре берди.
Киш каразын өлтүрүп жүрет,
Аң-кийикти адып жүрет.
Анча-мынча аңдайла,
Айылы-журтын көстөп жанат.
Киш каранын терезин,
Аң-кийиктин эдин
Эли-жонына үлеп берет.
Онын согында катап ла
Ат үстүне чыгып минет.
Арыскан мөрөл алтайына жедип,
Ама-томо сыгырып жүрет,
Ачузын тартып, кышкырып жүрет:
«Кааннын журты куру калат,
Эрдин журты ээн калат,
Карган өбөгөн артып калдым.
Арыскан мөрөл алтайым эмди
Орт-калапка күйүп калзын!
Ак чөл лө кара чөлимди
Суу-талай алып барзын!»
Алтайын анайда карган салып,
Айылы-журтына жанып келет.
Көө куйагын чечип салат.
Адын соодорго тургузып койот.
Алтан бутту алтын ширеенин
Устүне чыгып, уйуктай берет.
Калын уйкуга кире берерде,
Эки түней Ак-каан
Барал өбөгөнди жуулап келет.
Коозолу журтын кодорып турат,
Колдогы малын айдап жадат,
Жезелү журтын жемирип жадат,
Жериндеги малын айдап турат.
Барал өбөгөн ойгонып келип,
Ак малына ачынбады,
Алтайын көрүп, кайкады.
Ама-томо сыгырып ийди,
Ачузын тартып, кыйгырып ийди:
«Арыскан мөрөл алтайым,
Канайттын? — дийт.
Ак чөл лө кара чөл,
Канайттаар?» — дийт.

Арыскан мөрөл алтайы
Орт-калапка күйүп турган эмтир.
Ак чөл лө кара чөлин
Суу-талай алып барган эмтир.
Бойынын каргыжы жеткен эмтир.
Эки түней Ак-каан
Казан-айактын жарыгын артыспай,
Ийне-шибейдин сыныгын артыспай.
Көдүрө кабырып, арчымакка сугат,
Жери-журтын көстөп,
Ак малын айдап, жүре берет.
Барал-каанды эмегениле
Кожо айдап апаргылайт.
Ак чөл лө кара чөлдин жаказында
Эмегенинин темир оймогы артат,
Казаннын жагыс сыныгы артат.
Эмегенинин темир оймогы
Терлеп, сызы агып жадар болды.
Жарык казан база,
Аржан суу чылап,
Суузы агып жадар болды.
Эмегенинин темир оймогынан
Бир керектү бала чыкты,
Бир керек жок бала чыкты.
Арткан жарык казаннан
Таакылу боро жабага бүтти.
Уул балазы эм болгожын,
Таакылу боро жабаганы
Карана сойып, ноктолоды.
«Минер адым болор» — деди.
Кыс балазы эмди айтты:
«Кара талайды жакалап барзаас,
Каан жерине жедерис» — деди.
Жабага малын жединип,
Эки карындаш жүрүп ийди.
Жети күнге барган кийининде
Алты үйелү күрең чөлдин ортодо
Таакылу боро жабагазы
Күчи чыгып, жыгыла берди.
Уулчак арып, база жыгылды.
Эжезине айдып турат:
«Барар болзон, бар,
Мениле кожо өлөргө турун ба?»
Кыс балазы жүре берди.
Эки күнге барала,
Карындажы сагыжына кирет,
Жагыс күнге кайра келет.
Уул бала арбанып жадат:

Кажы јерди көстөп жүрүн?
 Каңдый каанның балазы эдинг?»
 Уулчак бала айдып јадат:
 «Эзен эзен, ака, — деди, —
 Эзен, эзен таай, — деди, —
 Аштабас та болзо, аштадым,
 Суузабас та болзо, суузадым,
 Арыбас та болзо, адым арыды.
 Барбазам, баргаа үзүп берейин,
 Олбөзөм, өлөң үзүп берейин,
 Јаагыңа јастык салып берерим,
 Јаныңа төжөк салып берерим.
 Ичкери салзан, туруның болорым.
 Тукурзан, ийдин болорым,
 Айбылаганың угуп жүрерим.
 Меге курсак бер» — деди.
 Тенек-Мөкө айдып јадат:
 «Бир күндүкке андап жүргөм,
 Сени нениле азырайтам?
 Азык менде јок эди». —
 «Азырабас болзон, өлтүрип сал.
 Аайы јоктон шыралап турум» — дийт.
 Тенек-Мөкө айдып јадат:
 «Энеден беришкен эски јок,
 Ададан алышкан артык јок,
 Акту сени канайда өлтүрейин?» — дийт.
 «Өлтүрбес болзон, азыра» — деди.
 «Сени апарып азырагай эдим,
 Мен өлзөм, мениң ордыма
 Каан болорго турган улус көп.
 Сени де өлтүрер, мени де өлтүрер».
 Анайда айдала,
 Тенек-Мөкө ары болуп јортты.
 Уулчак алтын эдегинен
 ала койды,
 Божотпой турды.
 Тенек-Мөкө аттан тўжүп келет,
 Уул баланы ары-бери экчей тудуп,
 Јаан карманына салып алат,
 Таакылу боро јабаганы
 Байканы ажыра сыймап турат.
 «Тамырак та болзо, суу ич — дийт,
 Таралак* та болзо, өлөң ји — дийт.
 Тынышту да болзо, алып сеспезин,
 Тырмакту да болзо, ан сеспезин» — деп,
 Алкап, божодып ийет.

* Таралак — өлөңниң ады.

Таакылу боро јабага
 Јалын јайып желе берди.
 Тамырак та болзо, суу ичет,
 Таралак та болзо, өлөң јийт.
 Темир-боро атту Тенек-Мөкө
 Айылы-јуртын көстөп, јанып ийди.
 Күндүк јерден кыйгырып келет:
 «Алган эжим — дийт,
 Айыл ичине
 Тогузон кулаш оро кас» — дийт.
 Алган-тапкан эжизи
 Көрөр-угарга јетирбейт,
 Тогузон кулаш оро казат.
 Уул баланы экелип,
 Ол орого салып ийди.
 Эт-јиликле азырап турат.
 Эки конды: «Эне» — деди,
 Алты конды: «Ада» — деди.
 Тогузон кулаш јер ородон
 Калып чыгат.
 «Учпазыңа уч.
 Кебин сениң јеткелек,
 Кемирчегин тыңыгалак,
 Не алдыгып турган эдинг?» — дийт.
 Колы-будына тоозы јок
 Темир кижен сугат.
 Јер оро јаар ойто салат.
 Јети-сегис күнниң бажында
 Тоозы јок темир киженди
 үзе тебет,
 Тогузон кулаш јер ородон
 Калып чыгат.
 Тенек-Мөкө балазының
 Ийде-күчин билип алат.
 Эли-јонына бичик ийет:
 «Қара-јаңыс баламның
 Ады-јолын адазың» — дийт.
 Јети јеспен атту
 Јети-Јеекке бичик барат,
 Уйези јок Уч-Шулмуска
 бичик барат.
 Јети башту Јелбегенге
 бичик барат.
 Олор ончозы эмди
 Јаңыс јерге јуулыжып келеле,
 Јети-Јеек айдып турат:
 «Тенек-Мөкөниң бойында бала јок,
 Кедертен келген шилти шилемир

Азырап турган болор — дийт.
Оны барып, жап этире
Жуулап салар керек» — дийт.
Он жаштан өрө баладан
Черү жууйт,
Жабагадан өрө ат жууйт.
Ат тыныжы куу туман,
Калык жүзи кызыл өрттий,
Жыда бажы жыш кеберлү,
Улдү бажы тош кеберлү,
Айан черү жууп ийдилер,
Тенек-Мөкөнинг журтын көстөп
Жортып ийдилер.
Кыштын күнде кыру түшпес,
Лайдын күнде жанмыр түшпес
Бай терекке једип келип,
Уделеп түштилер.
Уйези јок Уч-Шулмус
Куучындажып турат:
«Кааннын журтын кем көргөн,
Айса болзо, бойынын да
Балазы болды не.
Тенериге чыгып,
Көрбөс пө?»
Уйези јок Уч-Шулмус
Јети-Јеекке базып келдилер:
«Тарбаган болзо, такалу болор,
Суу болзо, жакалу болор,
Кийик болзо, түктү болор,
Кижиге болзо, јөптү болор.
Сөс айтсабыс, угараар ба?
Кааннын журтын күнүн сайын
Кем каруулдап турган?
Айса болзо, бойынын балазы.
Тенериге чыгып көрбөс пө?»
Јети-Јеек јөпсеништи:
«Көрбөр, уулдар» — деп айдышты.
Таң адып келет,
Күн чыгып турат,
Уч-Шулмус тенери јаар
Көстөп чыга бердилер.
Төрт булунду
Алтын стол тургузат,
Алтын бичигин јайып көрөт.
Көрүп јадар болзо,
Оймоктон сызылып,
Акту бойы бүткен болтыр,
Казан јарыгынан јайналып,

Минген ады бүткен болтыр.
Кызарып агар каны јок,
Кыйылып өлөр тыны јок,
Өзөр дө болзо јажы јок,
Өлөр дө болзо күни јок
Алып бүткен болтыр.
Тенек-Мөкөнинг бойынын
Балазы эмес болтыр.
Бойлоры чыдаар кирези јок болтыр.
Уйези јок Уч-Шулмус
Сүрекей јаан коркый берди.
Јети-Јеекке айдар дешти: •
«Бойынын балазы болтыр» — деп.
Јерин көстөп түжүп келдилер.
Јети-Јеекке јеткилеп келдилер.
«Бойынын балазы болтыр.
Кызарып агар каны јок,
Кыйылар да болзо тыны јок» — дештилер.
Оны уккан Јети-Јеек
Он јаштудан өрө черүзин,
Жабадан өрө жууган аттарын
Ойто кайра јандырат.
Јети-Јеек айылына келип,
Јүс тажуурдан аракы алып.
Јүс эчкинин эдин алып,
Тенек-Мөкөнинг јерин көстөп,
Јүрүп ийбей канайтты.
Тенек-Мөкөнинг јерине једет,
Чакыга келип түжүп турат.
Уулчак бала жүгүрип келет.
Јети-Јеекти көдөчилеп,
Алтын өргөөгө кийдирет.
Тенек-Мөкө
Тайгаа тендеп эт туураган,
Талайга тендеп аракы аскан.
Эмди эл-јонына айдып турат:
«Кара јангыс баламнын
Ады-јолын адагар — дийт. —
Јакшы ат адаган кижиге
Јажына јип түгеспес аш,
Кийип түгеспес кийим берерим.
Јаман ат адаган кижинин
Будын кезип, бажына саларым,
Бажын кезип, будына саларым».
Эли-јоны ат адабай,
Коркып тура калдылар.
Јакшы ат адайла,
Јажына кем накка жүрер?

Жаман ат адайла,
Бажын кем кестирер?
Тенек-Мөкө көрүп турза,
Ады-жолун адаар кижичыкпады.
«Ады-жолун адап болбой туругар ба?
Акту бойум адазам,
Жөп болорыгар ба?» — деп,
Тенек-Мөкө сурайт.
Эли-жоны «жөп» дежет.
Тенек-Мөкө
Алтын такчай чөөчөйгө
Ак сүтүгө уруп алат.
Алтайын эбире чачып турат:
«Жарындуга туттурба,
Жакалу улуска бастырба,
Кызарып агар каның жок болзын,
Кыйылып өлөр тының жок болзын,
Ал тайгазы ажу берзин,
Агын суу кечү берзин,
Албаты-жон жол берзин!»
Кара жаңгыс балазын алкайт.
Эли-жонына айдып турат:
«Эмди кааныгар мен эмес.
Мииски-боро атту
Баадай-Кара баатыр болор.
Жөп пө?» — деп сурап турат.
Эли-жоны «жөп» деди.
Аракыдаң болзо иче бердилер,
Аштаң болзо жий бердилер.
Эли-жонының эзириги
Жаанай берди.
Жети түнге жыргадыс дегени
Жети жылга жедип калтыр,
Алты күнге тойлодыс дегени
Алты жылга жедип калтыр.
Казан түби кагылып жадат,
Калык-жоны таркап жадат,
Тепши түби кагылып жадат,
Текши жоны таркап турат.
Кул кижинин кулагы
Кызарганча семирди,
Кул ийттин куйругу
Барбайганча семирди.
Эли-жоны таркаганда,
Ада-энезинин айылында
Баадай-Кара артып калды.
Уйге кирери ас болды,
Тышкары чыгары көп болды.

Алтын ошкош ак чырайы
Чыга берди,
Агаш кептү када берди.
Толонодый кызыл чырайы
Чыга берди,
Тобрак кептү боло берди.
Кара көстин ортозында
Кара болчок кан кайнап жүрет,
Ичкери тынган тыныжы
Ичинде жоткон болуп калат,
Чыгара тынган тыныжы
Тышкары жоткон болуп калат.
Тенек-Мөкө эмегинен сурайт:
«Оскүс кижичыкпады,
Сен жаман эрмек айттың эмеш пе?» —
«Жок, мен айтпадым — дийт, —
Бойун жаман айткан болорун?» —
«Качан да эрмек эмеен улустан чыгатан,
Эр улустан жаман сөс чыкпас» — деп,
Тенек-Мөкө ачынат.
Баадай-Кара кирип келет:
«Слерден жаман эрмек укпадым,
Озогы өштүүм сагыжыма кирет» — дийт.
Тенек-Мөкө айдат:
«Өштүүң бар болзо, меге айт» — дийт.
Баадай-Кара айдат:
«Өштү-өлүйүм бар эди,
Эки түней Ак-каан эди.
Олорды барып көрөргө
Эмди ой жеткен» — деди.
Баадай-Кара алтын үйгөн алат,
Алтын чакызына согуп ийет.
Темир шибее тайганын кырынап
Мииски-боро желип түжет,
Алтын чүмелү үйгениле үйгендейт.
Арташ ээрин ээртеп жүрет.
Алтын өргөөзине кирип келет,
Алтан тогус капылду
Кара сопок кийип жүрет,
Көө куйак кийип жүрет,
Тогузон тогус сур топчызын
Эптү тартып, топчыланат.
Тогузон кулаш торко курын
Тогус ороп, курчанып жүрет,
Ай каптырга салынып жүрет,
Ай кеберлү ай саадагын салынат,
Кара болот жыдазын
Кийин бойго кыстап алат,

Тогузон чардын терезинен
Толгоп эткен камчызын
Ай билекке жылдырып алат,
Кара кумдус бөрүгүн кийет.
Тергенип алды.
Тенек-Мөкө адазы айдат:
«Сенин өлүп калганыңды
Мен кайдан билетем?
Менин өлүп калганымды
Сен кайдан билерин?» — дийт.
Баадай-Кара айдып жат:
«Сенин өлгөнүң мен билерим,
Менин өлгөнүмди сен билбезин» — дийт.
Тогус көстү кан толо
Тынду кастак огын
От бажына кадай адат:
«Кызыл жалкындык жалып жатса,
Эзен-амыр жүрерим.
Карара татап жалза,
Өлүп калган болорым,
Сен оңоң көрүп отур» — дийт.
Адазыла эзендешип алала,
Алтын өргөөдөн чыгып келет.
Мииски-боро адын
Эки айланып базып келди.
«Өлүп калзам, койлогым.
Өлбөй жүрзем, нөкөрүм
Адар ок менде болор.
Акту сагыш сенде болор» — дийт.
Ат кырына чыгып минди,
Эли-жонун эки эбирип жортып келет.
«Эзен-амыр болзын — дийт. —
Амыр-энчү болзом,
Алты жылдан жанарым.
Эзен-амыр болзом,
Эки жылдан жанарым.
Куйругыны суй салып,
Бөрү жаман кирбезин,
Жыдазыны тудунып,
Черү жаман кирбезин» — дийт.
Элес эдип жүрүп ийди,
Тайга-тууны ажа берди.
Талай-сууны кече берди.
Солонгүлу ак тайганы
Ажып жүрөт,
Собурылып аккан жаан талайды
Кечип жүрөт.
Оноң ары барып жатса,

Сүрекей көп черү келет.
Ат тыныжы куу туман,
Алып жүзи кызыл өрттөй.
Жыда бажы жыш кеберлү,
Улдү бажы тош кеберлү.
Баадай-Кара эмди сурайт:
«Кандый каанның черүзи эдигер,
Кажы жерди көстөп барадыгар?»
«Тенгери-каанның черүзи эдис.
Тенек-Мөкөнү жуулаарга барадыс» — дешти.
Баадай-Кара:
«Тенек-Мөкө мен эдим» — дейле,
Айан черүниң ортозы жаар
Жуулажарга калыды.
Ары баштанып кескенде,
Алтан кезер кезип жүрөт,
Бери баштанып кескенде,
Бежен кезер кезип жүрөт.
Жети күнге жетирбей,
Үзе жуулап салат.
Оноң ары барып жатса,
Байадаң көп черү келет.
Баадай-Кара сурап турат:
«Кандый каанның черүзи эдигер,
Кажы жерди көстөп барадыгар?»
«Тенгери-каанның черүзи эдибис,
Тенек-Мөкөнү жуулап браадыбыс» — дешти.
«Тенек-Мөкө мен эдим» — деп,
Баадай-кара жуулажып турат,
Калык-жонун үзүп жүрөт,
Калба чылап, жертип жүрөт.
Айан черүни үзе жуулайла.
Оноң ары сала берет.
Барып турар болзо,
Тенгери-каан бойы келет.
Көрүнгөн көкси
Көк тенгери-ден жаан эмтир.
Тил жедижерден
Айдыжып турат,
Кол жедижерден
Согужып турат.
Баадай-Кара ат кырынан түжет,
Жака-баштан кабыжа берди,
Жарын бойынаң тудужа берди,
Эге-бүгө тудужып келет,
Бука болуп, бустажып жүрөт,
Кайра-бүгө тудужып келет,
Байтал болуп, чыгырыжып жүрөт.

Бийик јерге јөлөнижип тудужат.
Бийик туунын бажына
Бос бороон јайылат,
Терен түптү талайга түжет,
Талайдын ичине кызыл туман јайылат.
Јети күнге тудуштылар,
Јерге бирүзи де тайанбады.
Тогус күнге тудужат,
Тобракка бирүзи де түшпейт.
Баадай-Қара
Эр санаазын сананып жүрет,
Эрин-тижин тиштенип жүрет,
Тенери-каанды бек тудала,
Уч темденип көдүрет.
«Тенеринин жылдызын
Тоолоп көр — дейт,
Агаш-таштын жалбырагын
Тудуп көр — дейт,
Катуланзан кайа ташка
Келип түш — дейт,
Јымжактанзан, ак төстөккө
Келип түш» — дейт.
Экелип јерге салып ийди,
Арка-мойнын сый тепти.
Аккан каны жула талай,
Өлгөн сөөгү корум болуп,
Тенери-каан өлө берди.
Баадай-Қара
Темир-боро онын адын
Қабортдон кезе адат.
Мииски-боро адын
Темир-боро эдип алат,
Баадай-кара бойы
Тенери-каан болуп алат.
Тенери-кааннын журтын көстөп,
Јүрүп ийди.
Јурт јанына једип келет.
Тенери-кааннын чакызына
Бойынын адын буулап салат,
Тенери-каан бойы болуп,
Онын журтына кирип келет.
Көө куйакты чечип салат,
Алтын ширеенин үстүне чыгат,
Тенери-каан бойы болуп отурат.
Тенери-кааннын абакайы
Өрө-төмөн жүгүрип турат.
«Тенек-Мөкөни бастың ба?» — дейт.
«Тенек-Мөкө неме болбоды,

Базып койдым» — дейт.
Абакайы сүүнип турат:
«Ого анайда керек» — дейт.
Төрт булунду алтын столго
Аламыр-шикир ажин салат,
Аш јакшызыла азырап отурат.
Тенери-кааннын абакайы айдат:
«Слер барган кийининде
Тышкары мен чыкпадым» — дейт.
«Ненин учун чыкпас?» — деп.
Тенери-кааннын бойы болуп,
Баадай-Қара сурап отурат.
«Қара талайдын түбинде
Башту деп айдайын десе —
Бажы јок,
Бажы јок деп айдайын десе —
Башту,
Кандый да неме анданат.
Оны көрөлө, коркушту коркыдым» — деп.
Абакайы айдып отурат.
Баадай-Қара көө куйак јок,
Қара талайдын јарадына барды.
Ажыктап көрүп турар болзо:
Тенери-кааннын
Қайзырыкту мөкөзи эмтир.
Ойто кайра баштанайын деерде ле,
Баадай-Қаранын јиткезинен тудат.
Јака-баштан кабыштылар,
Јарын бойынан тудуштылар.
Қайзырыкту мөкө
Баадай-Қаранын жан-эдин
Қапкан јерден карышка кемјип,
Туткан јеринен тудамга кемјип,
Чачып турат.
Баадай-Қара көө куйак јок,
Ама-томо сыгырды.
Ачузын тартынып, кыйгырды:
«Қазан јарыгына јайылып,
Мииски-боро адым бүткен,
Оймоктон сызылып,
Акту бойым бүткен эдим,
Тенери-кааннын қайзырыкту
Мөкөзинен өлөтөн турум!»
Тенериден кызыл јалкын келип түшти,
Қайзырыкту мөкөнин көө куйагы
Көк јалбыш болуп күйе берди.
Баадай-Қара
Қайзырыкту мөкөнин эдин

Туткан јерден тутамга кемјип,
Капкан јерден карышка кемјип,
Узүп таштайт.
Уч темденип көдүрүп алып,
Көк айаска чыгарып алып,
Јер оргозына сала койды,
Арка-мойнын сый тепти.
Кайзырыкту мөкө өлө берди.
Баадай-Кара ак аралду
Ортолык јаар жүгүрө берди,
Јүс тутам голоно чыбык,
Јүс тутам тегенек чыбык
Сындырып алала, алып келет.
Тенгери-кааннын катын
Колон ошкош тулунгынан орой тутат.
«Эмди кайда сугуп салган эринг бар?» — деп,
Сойо берди.
Јүс тутам голоно чыбык тозулды,
Јүс тутам тегенек чыбык божоды.
Тенгери-кааннын абакайы өлө берди.
Мииски-боро атту Баадай-Кара
Адына эмди минип ийди,
Элес эдип жүрүп ийди,
Баскан изи артып калды,
Барган изи жоголо берди.
Тогус тайга ажа берет,
Тогус галай кече берет.
Баадай-Кара барып жатса,
Саралдай-Мерген
Как мандайга туштады.
Алты булан адып алып,
Адына артып алган,
Жанып жатты.
Баадай-Кара сурап турат:
«Аштабас та болзо, аштадым,
Суузабас та болзо, суузадым,
Минген адым арыды,
Бир болчок эт берсен?» — дийт.
Саралдай-Мерген эт кести,
Баадай-Карага туда берет.
Баадай-Кара айдып турат:
«Аштап турар тушта
Бербеген эдингди
Ардак жүреримде, берерге турун ба?
Торолоп турган тушта
Бербеген эдингди
Ток тужунда берерге турун ба?»
Казыра тиштү камчыла

Кабортозынан кан-эдин
Ат үстүне үзе согот,
Өлгөн сөөгин
Ат сыртына коштоп ийди,
Айылына адын айдап ийди.
Баадай-Кара оноң ары
Жортып ийет.
Барып жатса,
Кара-калтар атту
Кара-Мөкө келип жадат.
Тогус булан эдин артынтыр.
Баадай-Кара көргөн жерде
Једе келет.
«Эзен, эзен, акабыс, — дийт.
Аштабас та болзо, бойым аштадым,
Арыбас та болзо, адым арыды.
Барбазам, баргаа үзүп берерим,
Өлбөзөм, өлгөн үзүп берерим,
Мере бир болчок эт берзеер?» — дийт.
Кара-Мөкө айдып турат:
«Ток то жүрзе, суранчактары калбас,
Аштап та жүрзе, суранчактары калбас» —
Арбана, арбана, эдин кезет.
Баадай-Кара айдып турат:
«Торолоп жадар тужунда
Бербеген эдингди
Ток тужумда берерге турун ба?
Аштап тургамда бербеген эдинг,
Ардак жүреримде берерге турун ба?
Уйалбас танма!» — деп айдала,
Казыра тиштү камчызыла
Кара эдин јара сокты.
Аттан түжүрө тартала,
Арка-мойнын сый теберге јетпей,
Кара-Мөкө
Јер алды јаар түже берди.
Баадай-Кара
Оноң ары жүрүп ийди.
Барып жадала,
Мииски-боро ады айдат:
«Тон алдына эр жүрер,
Токум алдына ат жүрер,
Сен тас кижн болуп ал,
Мен таакылу јабгаа болойын» — деди.
Мииски-боро силкинип ийди,
Таакылу боро болуп алды,
Баадай-Кара силкинип ийди,
Тастаракай болуп алды.

Тос кејими толорт эткен,
Ыгырчак ээри шылырт эткен,
Эки көстөн иринг чыккан,
Тал камчызы кыч кайнаган,
Тал үзеги талырт эткен,
Тастаракай жүрүп жадат.
Тастаракай көрзө,
Сүреен жараш каан келет.
Јетен кулаш сынду
Кан-јеерен атту болтыр,
Јетире жараш каан болтыр.
Эки көстин чогыла
Алтай үстин көрүп келет,
Эки качар каны
Кызыл мандык болуп калган.
Коо кырлан тумчукту болтыр,
Комус болгон жаакту болтыр,
Эки энгези эки кара тайгадый.
Кан-јеерен адынын
Эки кулак сүмер кептү,
Эки көзи таң чолмондый,
Ыйык жалы тизе-көсти бектеп салган.
Алмас болот үлдүзи
Ай алдына мызылдап турат,
Ай карагай саадагы
Күн алдына жалтырап турат.
Тастаракай көрө, көрө,
Јортып браадат.
Ол каан једип келди,
Эзен-амыр сурап турды:
«Кандый кааннын тазы эдин?
Кажы јерди көстөп жүрүң?
Кандый јерге барып жадын?» — деди.
Тастаракай айдып турат:
«Тенери-кааннын тазы болгом,
Каанымды өлтүрип койордо,
Јадыктын алдында арткам.
Јакшы курсак јийин деп,
Јакшы атка минейин деп,
Јакшы каан бедреп жүрүм.
Слер кандый каан болороор?
Ады-јолоор кандый кижиге?»
Ол каан айдып турат:
«Мен јетен кулаш сынду,
Кан-јеерен атту
Кан-Көкүл болорым.
Тас кижиге угаачы-көрөөчи эди.
Алты үйелү күрөгү чолдин ортодо

Балтыр кежик јаш баланын
Ады-чабын уктың ба?» —
«Уккам, уккам! — дийт.
Тенери-каан арбанып туратан:
«Балтыр кабай јаш балада
Неменин килинчеге бар?
Кара-Мөкө өлтүрип салган» — деп,
Арбанып туратан эди.
Кан-Көкүл айдып жадат:
«Оны айтканын алтын-мөңгүн
Бергенинен артык.
Менин јолымла бар,
Менин јериме једерин,
Аштын болзо јакшызын ји,
Аттын болзо јакшызын мин.
Кептин болзо јакшызын кий.
Мен ол Кара-Мөкөгө једерим» — деди.
Тастаракай сурап жадат:
«Ол бала слерге төрөөн бө?»
Кан-Көкүл айдат:
«Онын эјезин мен алгам,
Ол менин јурчым болор» — дийт,
Ары болуп јортып ийди.
Тастаракай кайра баштанып:
«Кан-Көкүл каан, — деди,
Кирелү эр болтырзын» — деди.
Кан-Көкүл кайра бурылып:
«Не болды?» — деп сурады.
Тастаракай айдып турат:
«Јаман адым сүрнүкти,
Оны арбап турбай» — деди.
Онон ары барып жадала,
Кан-Көкүлдин јерине једет,
Чакыга коштой камчызын кадап,
Адын ого буулап койды.
Алтын өргөөгө кирип келди,
От аякка отура түшти.
Кааннын абакайы алтын кангазына
Таңкы азып, Тастаракайга берет.
Тастаракай тал кангазына
Таңкы азып, ого берет.
«Кандый кааннын тазы болорын,
Кажы јерди көстөп жүрүң?»
«Мен Тенери-кааннын тазы болорым,
Тенери-каанды јуулап апарарда,
Јадык алдында тирү арткам,
Јакшы каан бедреп жүрүм,
Толо аякка мүн ичерге,

Томук-торсык жиирге».

Абакай каан алтын аякка сүт экелет,

Айакты береле, ары баштангалакта:

«Ме, аягың» — деп, тас айдат.

Каанның абакайы сурап турат:

«Тас кижги — угаачы-көрбөчи.

Алты үйелү күрен чөлдин ортодо

Балтыр кежик уул бала арткан,

Онын ады-чабын уктын эмеш пе?» — деп.

«Уккан, уккан эдим! — деди.

Тенгери-каан арбанып туратан:

«Балтыр кежик жаш балада

Не килинчек бар?

Кара-Мөкө оны өлтүрүп салган» — деп.

«Оны айтканың

Алтын-мөңүн бергенинен артык.

Кайран карындажым өлгөн туру» — деп,

Көстин жажын арлап ийди.

Тастаракай тышкары чыга конды,

Кайра баштанып, айдып жадат:

«Сыймап азыраары слер болдыгар,

Сыгырып айдаары мен болойын».

«Не дедиг?» — дийт каан абакайы.

«Жаман ат камчымды сый тартып койтыр,

Оны арбап жадым» — дийт.

Ат үстүне чыгып минди,

Ары болуп желип ийди.

Бийик тайганың үстүне чыкты.

Ары жанын көрүп турза,

Адазын жуулап экелген

Эки түңгей Ак-каан мында жадыры.

Адазын эжикке буулап, ийт эткен,

Мал кабырар кул эткен эмтир.

Баадай-Кара аттан түжет,

Ат бажына тискинди ороп ийди.

Бойы ама-томо сыгырып,

Эки түңгей Ак-каанның

Эжигине жедет.

Каалгазын ачып, кирип келерде,

Ак-каандардын

Козырыктаганы угулат,

Ак-каандар уйуктап жадат.

«Жакшы каандар болтыраар,

Жакшы жудрук тийзе,

Оноң артык жакшы болор слерге» — деп,

Ак-каандардын

Алтын ширеезинин алдына кирди,

Ак-каандардын ойгонорын сакыды.

Ак-каандар уйкудаг турдылар.
Эки карындаш куучындажып отурат:
«Кандый жаман түш бүгүн болды.
Алтайдын үсти алтан каан,
Жердин үсти жеген каан,
Кандый каан биске жаман сананат?
Адаг да жаман түженейин» — деп,
Эш неме сагыштарына кирбей турат.
«Бар-чоокыр атту
Барал өбөгөннинг журтында не калды?» —
дежет.

Барал өбөгөнди алдыртып келдилер.
Эки түңгей Ак-каан сурап турат:
«Сенин журтында не калды?
Сүреен жаман түш түженгенис» —
дежет.

Барал апшыйак ачына берди:
«Менин журтымды өрт-калап күйдүрди,
Суу-галай агыза берди.
Мени не электеп отурыгар?»
Сегис кырлу таш эжикти
Ача сокты,
Карган өбөгөн жүре берди.
Эки түңгей Ак-каан каткырыжат:
«Онызы чын,
Апшыйак чукулданбай кайтсын,
Жери-журтын өртөп салганыста».
Баадай-Кара көрүп жатса,
Одус башту сур жылан
Жаан кааннын оозынан чыгып,
Кичү кааннын оозына кирип,
Өрө-төмөн сойылып жүрү.
Көрөр болзо, тыны ол болтыр.
Баадай-кара
Одус башту ок жыланды
Кабортодон кезе адат,
Эки түңгей Ак-каан
Отурган жерине өлө берди.
Баадай-Кара алтын өргөбдөн
Чыга жүгүрет,
Барал деген адазына жедет.
Ого айдып турат:
«Ада, ада, алтайыга жан.
Одынду жерге журтын тут,
Одорлу жерге малын божот,
Амыр-энчү журта» — деди.
Барал деген өбөгөн
Көстинг жажын көп төкти,

Бурун* суузы ага берди.
«Алтайыма једип,
Сөөгим салгайым база»—деп ыйлайт.
Ак малын, албаты-јонын айдап,
Јерин көстөп јүре берди.
Баадай-Кара
Бийик туунун үстүне чыгып көрди.
Кан-Көкүл јестези
Кара-Мөкөнниң эл-јонын, ак-малын
Јуулап алып,
Айылы-јуртына јанып келтир.
Баадай-Кара кыйгырып јат:
«Кан-Көкүл јесте,
Төрөөн күүниңле
Бистин јерге көчөрин бе?
Каан күүниңле јуулажарга турун ба?»
Кан-Көкүл «аа» деген бойыла,
Тогузон тогус топчызы үзүлип,
Чачыла бербей кайтты.
Тышкары чыга јүгүрөт.
Бийик туунун бажында
Јурчызы Баадай-Кара мында туру.
Кан-Көкүл айдат:
«Көргөн јангыс јурчым,
Тирү эмтирин ине.
Јуртыма капшай түш — дийт.
Јуулажары калзын — дийт.
Онын ордына эрмектежели» — дийт.
Баадай-Кара түжүп келди.
Кан-Көкүл јестези
Јурчызын көрүп, сүүнип,
Ач бойын азырайт,
Аракыла күндүлейт.
Эрмектөшкөн, куучындашкан согында
Ак малын, албаты-јонын
Көчүрип јүрүп ийди.
Баадай-Каранын јерине,
Арыскан мөрөл алтайына,
Кан-Көкүл јестези једип келет.
Одынду јерге јуртын салат,
Одорлу јерине малын тургузат,
Јуртап-сайрап јада берди.
Баадай-Кара эмди айдат:
«Јамынарга тон эледи,
Јастанарга јен эледи,

* Бурун — тумчук.

Туштук-тугай бедреп баратам,
Ай-каанның Байан-Ару кызын
Једип аларым» — дийт.
Ат кырына чыгып минет.
Эли-јонын эки эбирип јортып келди:
«Эзен-мендү болзын» — деди.
Ак малын алты эбирип јортып келет:
«Амыр-әнчү болзын» — деди.
Ай-каанның јерин көстөп јүре берт.
Адазы ла јестези айылы-јуртында
артып калды.

Баадай-Кара Ай-каанның јерине
Једип клеетсе,
Ай-каанның кызын
Алтын-Отык кудалап турган болтыр.
Баадай-Кара Байан-Ару кыска кирди.
Эки күнге сөстөп турат,
Эрмек-сөзи бүдүп келди,
Кыс барарга јобин берди.
Баадай-Кара Байан-Аруны
Јаан карманга салып алат,
Алтын сур кушкаш болуп
Алтын чакынын үстүне отурат.
Алтын-Отык једип келзе,
Алар эжин кем де уурдап,
Јүре берген эмтир.
Ойын-јыргалды чачып ийет,
Ойто јерине јана берет.
Баадай-Кара
Ат чакынын бажынан түжүп,
Ай-каан кайнызына кирет.
Аракыдан болзо ичип отурат,
Аштан болзо јип отурат.
Анайтканның согында
Баадай-Кара
Байан-Ару эжин алып,
Айылы-јуртына јана берет.
Алтайына јанып келзе,
Мал турган јерине
Баргаа, чалкан өзүп калтыр,
Јон турган јерине
Јодро агаш өзүп калтыр.
Кан-Көкүл јестезин јуулап,
Эки күлер узун кула атту
Улаатай баатыр,
Јети јееспен атту Јети-Јеек
Јер алдына түжүрип апартыр.
Ак кемирчек кийистен

Эжине журт эдип берет.
Баадай-Кара бойы
Жууга-чакка жүрүп ийди.
Јети оосту јер тамынын оозына келип,
Јер алдына түжерже јазанып турза,
Эли-јоны улай-телей чыгып јадат.
Кан-Көкүл јестези
Ак-малын, албаты-јонын башкарып,
Јер алдына чыгып јадат.
Улаатай баатыр ла Јети-Јеектен
Малын, јонын блаап алтыр.
Баадай-Кара ойто бурылды.
Јанып келзе,
Ак кемирчек кийис айылында
Алган эжи јок болтыр.
Кайдаар барганын билбей,
Эжин бедреп турат.
Айдаг ай тозулып јадат,
Күннен күн тозулып јадат,
Эжин десе таптай турат.
Баадай-Кара алтын чакынын алдына
Јадып уйуктады.
«Неме-эш түжиме кирер бе?» — дийт.
Баадай-Каранын эјези айдат:
«Абакай эжин таптым» — дийт.
«Кайдан таптың?» — деп тура жүгүрет.
«Сары тожон тайгалу,
Сары талай суулу
Аранай, Шаранай эки карындаш
апарган эмтир.
Эжикке буулап, кул эдип јадылар» — дийт.
Баадай-Кара анча-мынча болбой,
Адын тудуп, ээртеп турат,
Ат үстүне чыгып минет,
Ары болуп жүрүп ийет.
Аранай, Шаранай јерине једет.
Чанкыр энгир кирип келди.
Аранай, Шаранай эки карындаш
Сары тожон тайгалары јаар
Андап барган эмтир.
Баадай-Кара эжикке келзе,
Алган эжи ыйлап отурды:
«Баадай-Каранын бажы тирү болзо,
Мени келип апарар эди,
Өлүп калганы чын туру» — деп.
Баадай-Кара айылга кирбеди,
Аранай, Шаранай эки карындаштын
Чакыларын үч јердег сый тартала,

Уч башка чачып ийет.
Бойы туура, барала,
Аранай, Шаранайды сакый берди.
Эки боро кайа үзүп алат,
Эки јанына отургузып алат,
Јер көзнөкти салып алат,
Эмди сакып отуруп јадат.
Араңай, Шаранай јанып келзе,
Чакылары сынып калтыр.
«Мында кандый кижжи келген?» — дежет.
Алган эжи айдат:
«Кандый да кижжи келбеди» — деп.
«Баадай-Кара келген јат — дийт,
Једип, сырт терезин сыйрыыр керек» — деп,
Јүре бердилер.
Баадай-Каранын изин истеп,
Эки карындаш жүрүп ийдилер.
Баадай-Кара көрүп јатса:
Аранай, Шаранай келип јадылар.
«Мөрлү болзо, менин болзын,
Шорлу болзо, слердин болзын» — деп,
Баадай-Кара адып ийди.
Аранай, Шаранай эки карындашты
Јаңыс окло тизе атты.
Аранай, Шаранай эки карындаш
Аттаг јайылып жыгала берди.
Эки ак-сары адынын
Кыл мойынын кезе атты.
Эки ак-сары өлө берди!
Баадай-Кара эмди
Ат кырына чыгып минет,
Аранай, Шаранайдын журтына једет,
Алган эжин алып алат,
Айылы-јуртын көстөп јана берет.
Айылы-јуртына једип келзе,
Ат тыныжы куу туман,
Албаты жүзи кызыл өрт.
Јуулап келген жуучыл десе,
Улдү-јыдазы јок болтыр,
Айылдап келген айылчы десе,
Албаты-јоны көп болтыр.
«Бу неге јуулыштыгар?» — деп,
Баадай-Кара олордон сурайт.
«Кан-Көкүлдин үйи
Уул бала тапкан,
Ого јуулган эдибис» — дежет.
Баадай-Кара камчынын сабыла
Эжикти ачып көрөт.

Алты кезер баланы кабайлап турат.
Уулчак бала он колына
Казанча таш тудунтыр,
Сол колына десе
Кара болчок кан тудунтыр.
Баадай-Кара сүүнип турат:
«Алыптардын кејегелерин
Орой тудар уул бүттир» — дийт.
Эжикти ойто жаап ийет,
Ары болуп јортып ийет.
Арыскан мөрөл алтайдын
Јаказын ајыктап жөрөт,
Алтын байзын јурт дудат,
Анда јуртап јадат.
Кан-Көкүл јестези
Уч тажуур аракылу келди.
«Төрөөн болгоныстан бери
Айылдашканыс јок» — деди.
Аракыдан болзо ичип турадылар,
Аштаң болзо јип отурадылар.
Бир билинип, ичип турадылар,
Бир билинбей, ичип турадылар.
Јай түшкенин
Јарынынан билип, ичип турат,
Кыш келгенин
Јакадан билип, ичедилер.
Билер-билбестин ортодо
Уулчак бала келип, адын сурайт:
«Таай, таай, — деди,
Ады-јолым адазан» — деди.
Баадай-Кара ады-јолын ајдат:
«Быјыраш јеерен атту
Кан-Шүлүти бол» — деди.
База билинбей аракылады.
Анча-мынча ой өткөндө,
Баадай-Каранын эмегени
Чугулдана берди:
«Аракы ичерин токтотпос по?
Кан-Шүлүти јууга-чакка јүре берди.
Өлгөн болзо, сөөги јок,
Тирү болзо, сурузы јок,
Биске не де угулбай јат.
Оны бедреп барбас па?
Сеге иженбесте, кемге иженер?» — дийт.
Баадай-Кара јаан эзирик бойынча
Адын ээртеп алала,
Оны ээчий јүре берди.
Барып јадар болзо,

Сүрекеј јаан јуу болтыр.
«Кандый каан јуулашты?» — деп,
Алаң кайкап јүрүп отурат.
Оноң ары барып јатса,
Оноң јаан јуу болгон эмтир.
«Мында кандый јуу болды не?» — деп,
Алаң кайкап јүрүп отурат.
Алыптын адышкан ок-саадагы
Аба-јыштын арысканындыј болтыр,
Албатынын өлгөн сөөги
Аба-јыштын корумы ошкош эмтир.
Күлөр тайгалар деп көргөни —
Күлөр арташ ээрлер болтыр.
Түби јок кара көлдөр дегени —
Күбе јалаң токумдар болтыр.
Темир шугду ак-боролор
Јал јастанып јыгылтырлар.
Темичилер, јайзаңдар
Јен јастанып јыгылыптыр.
Баадай-Кара оноң ары јүрүп отурат.
Барып јатса,
Алтан айры бай теректин бажын
Бүктей тартып,
Быјыраш јеерен адын
Соодуга буулап койтыр,
Кан-Шүлүти бойы десе
Ак јалаңда уйуктап калтыр.
Канча түмен каандарла
Кан-Шүлүти јуулаштыр.
Канча јуучыл кезерлерди
Кан-Шүлүти базыптыр.
Баадай-Кара кыйгырып турат:
«Кан-Шүлүти, нени эдип јадын?» — дийт.
Кан-Шүлүти чочыган бойынча
Өткүл кара јыдазын алат,
Эки алтап јүгүрип келет.
«Ба-таа, таай, — деди,
Не чочыдып, ойгостың?
Өкпө-јүрегине сайар эдим» — дийт.
Баадай-Кара айдып турат:
«Эр кижі јүректү болотон,
Неге чочып, тап эттин?» — дийт.
Эмди кайдаар барып јадын?
Кажы јерди көстөп јадын?» — дийт.
Кан-Шүлүти айдып турат:
«Таспа-конур атту
Тарлан-Кооның кызын аларга
Шыйдынып алдым» — дийт.

Баадай-Кара айдат:
«Ого сен барба,
Мен барып келейин.
Сен мында сакып ал» — дийт.
Кан-Шүлүти «је» деди.
Баадай-Кара жүре берди.
Баадай-Кара барып жатса,
Акту, өлөлү мал турды.
«Кандый кеен мал болотон,
Кандый кааннын малы болотон?» — деп,
Баадай-Кара айдып турат.
Мииски-боро ады айдат:
«Ак-өлө атту
Агылдай-Бергеннин малы болор.
Онын айылына Тастаракай болуп
Кирип келек» — дийт.
Мииски-боро силкинип ийди,
Таакылу боро ат болот,
Баадай-Кара силкинип,
Тастаракай болуп алды.
Тал камчызы кыч кайнады,
Тал үзени шалырт этти.
Тос кижими толорт эдет,
Эки көстин иринги быркырайт,
Кийис бөрүкти өткүрө чач өсти.
Агылдай-Бергеннин чакызына жетти,
Түжүн, адын буулады,
Алтын өргөбзине кире берди,
От аякка отура түшти.
Агылдай-Бергеннин абакайы
Алтын кангазына таңкы азып,
Тас кижиге туда берди.
«Кандый кааннын тазы болорун?
Кандый жерди көстөп жүрүн?» — деди.
«Тенери-кааннын тазы болгом,
Тенери-каанды жуулап апарарда,
Жадык алдында тирү арткам.
Жакшы каан бедреп жүрүм,
Толо аякка мүн ичерге,
Томук-тосток жиирге» — деди.
Агылдай-Бергеннин абакай эжи
Алты кезерине айдып турат:
«Бу таска ак айрыдан сүт экелигер».
Ак айрыдан сүт экелет.
Айакты берерде,
Ары айланарга жепкелекте:
«Ме, аягын» — деп, туда берет.
Агылдай-Бергеннин абакайы

Тажуурдан аракы чыгарат,
Экү ичип жадылар.
Тас эки-үч чөбчөй аракы ичет,
Билинбес эзирик боло берет,
Эмди мында жыгыла берет.
Агылдай-Бергеннин абакайы
Торко жастык тартып эжелеле,
Тастын бажына салат.
Таг* алдына токтобос
Тарданак мөкөлөр
Каан абакайына айдадылар:
«Бу тасты не аракыдадып турун?
Бажын кезип, будына салар керек,
Будын кезип, бажына салар керек» — деп.
Агылдай-Бергеннин абакайы айдат:
«Жакшы эр бололо,
Ченеп турганын көрөрүн бе?
Жаман эр бололо,
Мунганып турганын көрөрүн бе?
Ийт кирип келзе,
Сөөк таштап берер керек,
Кижип кирип келзе,
Таңкы азып берер керек» — деп,
Тарданак мөкөлөрдү чыгара сүрди.
Баадай-Кара туруп келеле:
«Эзиригим жаанай бертир,
Эмди мынан барадым» — деди.
Тышкары чыга берди,
Ат кырына минип ийди,
Агылдай-Бергеннин жанар жолун
Кетей берди.
Агылдай-Берген келип жатты.
Ат кырына көрүп жатса,
Баадай-Кара кетеп алтыр.
Агылдай-Берген кыйгырып турат:
«Жакшы эттин мўни,
Жакшы кижинин балазы,
Менин жолым не тозуп турун,
Баадай-Кара?» — деп кыйгырды.
Баадай-Кара айдып жатат:
«Кезер жолун кетеп жадым,
Күлүк туштаза, күрежерге,
Алып туштаза, адыжарга».
Агылдай-Берген айдып жатат:
«Баадай-Кара, сен
Кан-Шүлүти жеениге

* Таг — туу.

Таспа-конгур атту
Тарлан-Коонун кызын
Алып берерге турган эмтиринг.
Айры бутту кыс учун тартыжып,
Эки жакшы эр блүшсебис,
Оног не туза? — деди. —
Онын ордына мен оны
Сеге сөстөп берейин» — деди.
Баадай-Кара бүткүл бойы бололо,
Агылдай-Бергенде кожо келет.
Агылдай-Берген ан-кийиктинг эдин
Эл-жонына үлөп берди.
Баадай-Карала экү
Тарлан-Коонун журтын көстөп,
Элес эдип жүре берди.
Орто жолдо барып жадала,
Экү тас болдылар.
Тарлан-Коонун журтына жеттилер.
Жер кулагы бөрүктү Женис-бий
Тарлан-Коонун кызын
Кудалап турган эмтир,
Ады-тойун түжүрүп турган эмтир,
Аракы ашты белетеп турган эмтир,
Албаты-жоны жуулыжып калтыр,
Анда жыргал башталтыр.
Эки тас једип келет.
Көндүрө Тарлан-Коонун кызына
Кирип келдилер.
Эки күнге сөстөбөрдө,
Эрмек-сөзүн айтпас болды.
Уч күнге сөстөп келерде,
Эрмек-сөзүн берип ийди.
Баадай-Кара
Тарлан-Коонун кызын
Мииски-боро адына миндирип,
Кан-Шүлүти јеени јаар ийе берди.
«Бойун ойто түрген кел» — деп,
Адына жакыды.
Баадай-Кара эмди
Женис-бийдинг кудачыларынын
Јүс тажуур аракызын
Бир тажуур эдип,
Јүс эчкининг эдин
Бир эчкининг эдип,
Бу аракы-ашты ончозын
Илби-тармала тартып алат.
Женис-бийдинг кудачылары
Эткен аштары, аракылары јокко

Тарлан-Коого киредилер.
Баадай-Кара алтын сур
кушкаш болуп,
Алтын чакынын бажында отурат.
Агылдай-Берген айылга кирет,
Женис-бийдинг кудачыларын сөгөт:
«Эдип алган аштары јок,
Азып алган аракылары јок,
Уйат слерде база јок».
Женис-бийдинг кудачылары
Төрт кулакту күлер казанга
Јүс тажуур аракыны урат —
Бир чөбчөй аракы јок.
Јүс эчкининг эдин тактаза,
Бир болчок эт јок.
Агылдай-Берген Тарлан-Кооны сөгөт:
«Азырап алган балазы јок
Тарлан-Коодо уйат јок» — дийт.
Тарлан-Коо айдат:
«Эдип алган ажы јокко
олор уйалгай,
Азырап алган балазы јокко
Мен уйаларым ба?»
Алтын байзын журтын ача согот —
Азыраган кызы јок эмтир.
Тарлан-Коо айдып јадат:
«Баадай-Каранын ижи эмтир,
Женис-бийдинг колына
Кара жагыс кызымды берерге
Сөзим берген эдим,
Эмди мени ол өлтүрөп.
Женис-бий келип јаткан болор» — деп,
Тарлан-Коо ого удурә жүре берди.
Агылдай-Берген кожо барды.
Баадай-Кара
Ат чакызынан түжүп келет.
«Тарлан-Коо кайда? — деди. —
Оны бедреп баратам» — деди.
Мииски-боро ады келди.
Мииски-боро ат айдат:
«Женис-бий
Тарлан-Коо ло Агыдай-Бергенди
Јенеле, жүре берген» — дийт.
Баадай-Кара адына минди,
Олорды ээчий жүрүп ийди.
Женис-бийге једижеле,
Баадай-Кара кыйгырып турат:
«Эди-канын изү болтыр,

Эргектин төзи тыг болтыр,
Ийт болуп тудала,
Ыркыранып ары барба,
Мени келип туткулап сал» — дийт.
Женгис-бий ат бажын бура тартты,
Баадай-Карага жедип келди.
Баадай-Кара аттан түшти.
Женгис-бий база түжет.
Жака-баштан кабыжа бердилер,
Жарын бойынан тудужа бердилер,
Бука болуп бустажа бердилер,
Байтал болуп чыгырыжа бердилер.
Как жер сас болот,
Сас жерлер как болот.
Баадай-Кара ама-томо сыгырды,
Ачу-жорон кыйгырып келди:
«Казан сыныгынан жайалып,
Мииски-боро бүткен эди,
Оймоктон сызылып,
Акту бойым бүткен эдим,
Алыптың колынан өлбөзим» — деди.
Женгис-бийди көдүрүп келди,
Жер ортозына сала койды,
Арка-мойынын сый тепти,
Эмди адылып мында турды.
Ат үстүне чыгып минди,
Тарлан-Кооның сөбгине келди,
Уч үйелү кожон айтты:
«Очкөн от камылзын — деди,
Өлгөн куда тирилзин» — дийт.
Тарлан-Коо ло Агылдай-Бергенди
Экилезин тиргизип алды.
Эзендежип, сүүнижип турат.
«Эмди кожо жанар» — дешти.
Айыл-журтын көстөп ийдилер.
Куда-кубуй боло берди,
Аракы аш ичиле берди.
Анча-мынча бололо,
Баадай-Кара жанып ийет.
Кан-Шүлүти арткан жерге
Жедип келзе,
Кан-Шүлүти жеени
Уйуктаганча эмтир,
Уйи койынында жадыры.
Баадай-Кара чукулданды:
«Бу не болды?
Кадытты койдонып салган,
Таайым канайтты деп сананбас,

Нени эдип жадырын?» — деди.
Эмди үчү
Айыл-журтын көстөп жандылар.
Келип жатса,
Айылы-журтында коркушту жуу болтыр.
Улаатай-маатыр ла Жети-Жеек
База да жуулап келтир.
Ат тыныжы—куу туман,
Алып жүзи—кызыл өрт,
Жыда бажы жыш кеберлү,
Улдү бажы тош кеберлү.
Кан-Көкүл жестези
Ары мантадып барганда,
Ажар күн сооро чалып жадат,
Бери мантатканда,
Чыгар күн сонг чалып калат.
Айан черү көптөп турар,
Алып күчи жетпей турар,
Айдары жок жуу болтыр.
Баадай-Кара ачынды:
«Кайран менин жестем—деди,
Качан амыр жадар?» — деди.
Кан-Шүлүтиле экү
Болужарга мегдеди.
Кан-Көкүл жестези
Эзириги жаан бойынча болтыр.
Кан-Көкүлди уйуктадып салды.
Жети күнге уйуктап жатты,
Эзириги серий берди.
Эмди туруп келип,
Кан-Көкүл айдып жадат:
«Черүле Баадай-Кара жуулашсын,
Жети-Жеекле мен тудужайын,
Эки күлөр узун кула атту
Улаатай-маатырла Кан-Шүлүти
тудушсын».
Баадай-Кара жуу ортозына кирип ийди.
Ары баштанып кескенде,
Алтан кезер кезип жүрет,
Бери баштанып кескенде,
Бежен кезер кезип жүрет.
Калба чылап, кезип жүрет,
Калык-жонун үзүп жүрет.
Баадай-Кара сананды:
«Кан-Шүлүти жееним
Канайып туру болбогой,
Кан-Көкүл жестем
Кандый жүрү болбогой?» — деп,

Ак төстөк жерге чыгат,
Албаты-жонун көрүп турат.
Быыраш жеерен ат
Жал жастанып жыгылып калтыр,
Кан-Шүлүти жеени
Жен жастанып жыгылып калтыр.
Кан-Көкүл жестези
Тудушканча жүрген эмтир.
Баадай-Кара катап жууга кирди.
Жуулажып жүреле, сананат:
«Кан-жеерен ат
Кандый туру болбогой?
Кан-Көкүл жестем
Кандый туру болбогой?»
Ак төстөккө чыгып келди,
Айландыра көрүп турат.
Кан-жеерен ат
Жал жастанып жыгылтыр,
Кан-Көкүл жестези
Жен жастанып жыгылтыр.
Баадай-Кара ачынбас бойы ачынды,
Чугулданбас бойы чугулданды,
Черүни үзе жуулап чыкты.
Жети-Жеекке жедип келди,
Бир Жеекти бир Жеекке согуп жүрөт,
Жети күнге жетирбей,
Үзе жеңип чыгат.
Улаатай-маатыр айдып турат:
«Адар уул болзонг, ат»—деди.
Улаатай-маатыр туруп берди.
Баадай-Кара адып жадат.
Аткан огы
Кайа ташка табарган чылап,
Кайра ойноп келет.
Баадай-Кара туруп берди.
Улаатай-маатыр адарга жат.
Мииски-боро көрүп турза,
Баадай-Кара өлгөдий эмтир.
Баадай-Караны кабортодон тиштейт,
Туура челип ийет.
Мииски-боро ады бойы
Баадай-Кара болуп туруп берди.
Улаатай-маатыр адып ийди,
Арказынын кара эдин жара атты.
Мииски-боро ок ордын
Жалап ийет:
Жазылып, түк өзө берет.
Баадай-Кара айтты:

«Ат таныбас, кижн таныбас. —
Сокор кижн болтырын!»
Баадай-Кара келеле,
Улаатай-маатырдын жаагына
Алаканла тарс берди.
Жака-баштан кабыжа берди,
Жарын бойынан тудужа берди,
Бука болуп бустажып келди,
Айгыр болуп киштежип келди.
Ойдык жерди ойо тееп тудужат,
Жалан жерди жайа тееп тудужат,
Как жер сас болды,
Сас жер как болды.
Баадай-Каранын мииски-борозы
Улаатай-маатырдын тынын бедреп барды.
Улаатай-маатырдын эки күлөр ады
Баадай-Каранын тынын бедреди.
Мииски-боро Улаатай-маатырдын
Тынын таппай, жедип келди.
Мииски-боро көрүп турза,
Тенериде кара муркүт камдап жат.
Онон түшкен кызыл жибек
Улаатай-маатырдын
Эки көзиле тудуш болтыр.
«Улаатай-маатырдын тынын»—деп билди.
Баадай-Каранын ай-карагай саадагын
Мииски-боро алып алды:
«Мен адып турган эмезим,
Алты булунду аба-жыш адып жат.
Мен адып турган эмес—дейт,
Баадай-Кара бойы адып жат—дейт.
Оймок тутпас колым эди,
Огым жастыра барбазын.
Ийне тутпас колым эди,
Эмди огым тийзин» — деди.
Камдап турган кара муркүттн
кезе атты.
Улаатай-маатыр жыгыла берди.
Баадай-Кара Улаатай-маатырдын
Эки күлөр адын
Кабортодон үзе атты.
Онон Кан-Көкүл жестезин ле
Кан-Шүлүти жеенин тиргисти.
Адына минип, жанып ийдилер.
Баадай-Кара экинчи адазы —
Тенек-Мөкө жаар жүре берди.
Баадай-Кара кубулып алды:
Мииски-боро адын

Кара-калтар эдип алды,
Акту бойы Кара-Мөкө болуп,
Тенек-Мөкө адазына жетти.
Тенек-Мөкө сурап отурат:
«Адын-жолунг не кижиг?»
«Кара-Мөкө эдим» — деди.
«Кайдаар жүрдинг?» — деп,
Тенек-Мөкө сурап турат.
«Малдарын айдаарга келдим» — дийт.
Тенек-Мөкө айдат:
«Баадай-Каранын бажы тирүде
Менин малымды кижиг албас» — дийт.
«Баадай Кара олүп калган» — деди.
Тенек-Мөкө адазы айдат:
«Баадай-Кара балам олгөн жок» — деди.
«Баадай-Каранын олгөн-оскөнүн
Кайдан билип отурган сен?» — дийт.
«Баадай-Кара барарда,
Тынду окты от бажына
Кадай адып берген — дийт,
Ол огы эмдигече
Кызыл жалкын жалып жат» — дийт.
Кара-Мөкө айдып отурат:
«Баадай-Караны ундыбаган бедигер?» —
«Кижиг балазын ундыр ба?» — деп,
Апшыйак ачынып отурат. —
Мениле бериште, бажыг-көзинг
Талай соктырарыг!» — дийт.
Баадай-Кара каткырды:
«Баадай-Кара мен» — деди.
Тенек-Мөкө чугулданат:
«Меге отурып төгүнденбе» — дийт.
«Баадай-Кара мен» — деп,
Баадай-Кара айдат.
«Баадай-Кара болзон,
Ог колтугыгды ач,
Жытап көрөйин» — дийт.
Ог колтугыг ачып берет.
Тенек-Мөкө жытайла,
Ыйлай берди:
«Сени сакып, олөтөн жылымнан
Жети жыл аштым» — деди.
Баадай-Кара ак кураган олтүрөт,
Эт кайнадат.
Бир болчок эт,
Бир чөөчөй аракы берди.
Тенек-Мөкө:
«Ичтим, жидим, балам,

Эзен болзын» — дейле,
Оло берди.
Эмегенекке бир болчок эт берди,
Бир чөөчөй аракы берди.
«Ичтим, жидим, балам», — дейле,
Эмеген база оло берди.
Апшыйак-куртуяктын* сөөгин
Алтын кайырчакка сугат,
Алтын сур агаштын төзине
Тудуп салды.
Баадай-Кара ак малын,
Албаты-жонун айдап,
Айылы-журтын көстөп жанып ийди.
Арыскан мөрөл алтайына жетти,
Журтап-сайрап жада берди.
Ак малы алтай өтти,
Эли-жоны жер өтти,
Түк билишпес малду болды,
Тил танышпас жонду болды,
Баадай-Кара журтай берди.
Чөрчөк божоды.
Озогы улуска куучын болгон,
Эмдиги улуска чөрчөк болды.

* Куртуяк — карган эмеген.